

Hechting en Schaamte bij delinquenten

Els Kors (0074551)

Universiteit Twente

Faculteit Gedragwetenschappen

Psychologie

Enschede, augustus 2006

Begeleiders: Prof. Dr. J.J. Baneke

Dr. L.C.A. Christenhusz

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING	3
ABSTRACT	4
VOORWOORD	5
1 INLEIDING	6
2 THEORETISCH KADER	7
2.1 Hechting	7
2.1.1 <i>Ontwikkeling van hechting</i>	7
2.1.2 <i>Gevolgen van hechting</i>	11
2.1.3 <i>Hechting en delinquentie</i>	12
2.2 Schaamte	14
2.2.1 <i>Ontwikkeling van schaamte</i>	14
2.2.2 <i>De functie van schaamte</i>	15
2.2.3 <i>Schaamte en delinquentie</i>	16
2.3 Relatie tussen schaamte en hechting	18
3 METHODE	21
3.1 Participanten	21
3.2 Meetinstrumenten	22
3.3 Hypotheses	24
3.4 Data-analyse	24
4 RESULTATEN	25
5 CONCLUSIE EN DISCUSSIE	30
REFERENTIELIJST	34
BIJLAGEN	37
I Brief organisaties	
II Begeleidende brief & demografische gegevens	
III Grafieken normale verdeling	

SAMENVATTING

In deze studie werden verschillen wat betreft de constructen hechting en schaamte tussen delinquenten en niet-delinquenten onderzocht. Dit onderzoek richt zich op de mate waarin delinquenten en niet-delinquenten van elkaar verschillen wat betreft hechting en schaamte en hoe deze constructen elkaar onderling beïnvloeden.

Op basis van relevante wetenschappelijke literatuur werd verondersteld dat delinquenten onveiliger gehecht zouden zijn en dat zij hoger zouden scoren op het toestandbeeld schaamte. Delinquenten zouden meer schaamte hebben, maar dit vervormen naar een andere emotie bijvoorbeeld boosheid of agressie. Verondersteld werd daarom dat delinquenten hoger zouden scoren op de karaktertrek schaamte wanneer schaamte niet direct werd benoemd, maar lager zouden scoren op de karaktertrek schaamte wanneer schaamte direct werd benoemd.

Daarnaast zou hechting aan de basis van schaamte liggen. Zowel schaamte als hechting werden als voorspellers van delinquent gedrag gezien.

Onder delinquenten (n=42) en niet-delinquenten (n=72) werden vragenlijsten over schaamte: Ervaringen met Schaamte Schaal (ESS), Test of Self-Conscious Affect (TOSCA) en Vragenlijst Actuele Gevoelens (VAG) en de Hechtingsstijl Lijst (HSL) afgenomen.

De resultaten zijn voor een groot deel conform de theoretische basis. Delinquenten bleken significant angstiger gehecht te zijn ($p < 0.05$). Daarnaast was er bij de gepreoccupeerde ($p = 0.07$) en vermijdende stijl ($p = 0.06$) sprake van een borderline significantie. Verder scoorden delinquenten significant hoger op het toestandbeeld schaamte ($p < 0.01$). Het verschil in karakterschaamte, zowel indirect als direct gemeten, kon bij deze doelgroep niet aangetoond worden.

Daarnaast bleek het toestandbeeld van schaamte (gemeten door de VAG) een significante voorspeller te zijn voor delinquent gedrag. Ook is gevonden dat er sprake is van een interactie-effect tussen de angstige en vermijdende hechtingsstijl en het toestandbeeld schaamte en delinquent gedrag. Hechting lijkt daarmee aan de basis van schaamte te liggen en schaamte zou leiden tot meer onaangepast gedrag. Hechting is geen directe voorspeller voor delinquent gedrag maar dit effect lijkt alleen door middel van schaamte te bestaan.

Het belang van de constructen hechting en schaamte is in dit onderzoek aangetoond. In de behandeling van delinquenten zou met deze twee concepten rekening gehouden moeten worden.

Ten slotte lijken de gebruikte vragenlijsten voor de gekozen doelgroep zeer moeilijk te begrijpen te zijn. Duidelijk geformuleerde vragen, ja/nee antwoordcategorieën en korte vragenlijsten zouden de bereidwilligheid van deze doelgroep en de betrouwbaarheid van onderzoek vergroten.

ABSTRACT

In this study differences concerning attachment and shame between delinquents and non-delinquents were examined. The aim of the research was to investigate to what degree delinquents and non-delinquents differ from each other concerning attachment and shame and how these factors affect each other mutually.

Based on relevant scientific literature it was assumed that delinquents would be more insecure attached and that they would score higher on state shame. Delinquents will have more shame, but they transform shame to other emotions like anger or aggression. Therefore delinquents will score higher on trait shame which measures shame in an indirect way, but lower on state shame, which measures shame in a direct way. Moreover, it was adopted that attachment is due to the basis of shame. Both shame and attachment were considered as predictors for delinquent behaviour.

Questionnaires concerning shame: 'Ervaringen met Schaamte Schaal' (ESS), de Test of Self-Conscious Affect (TOSCA) and the 'Vragenlijst Actuele Gevoelens (VAG) and the 'Hechtingsstijl Lijst (HSL) were handed out to delinquents (n=42) and non-delinquents (n=72).

The results roughly confirm the theoretical basis. Delinquents appeared to score significantly higher on the anxious attachment style ($p < 0.05$). For the preoccupied ($p = 0.07$) and avoidant ($p = 0.06$) attachment style there was a borderline significance. Additionally delinquents score significantly higher on state shame ($p < 0.01$). Referring to trait shame, measured in a direct or an indirect way, no difference could be found within the target group.

Furthermore, it appears that state shame (measured with the VAG) is a significant predictor for delinquent behaviour. There is a significant interaction between the anxious and avoidant attachment styles, state shame and delinquent behaviour. Attachment is not a direct predictor for delinquency, but this impact seems only to exist through the impact of shame.

The importance of the factors attachment and shame has been shown in this research. In the treatment of delinquents these two concepts should be taken into consideration.

At last, the questions of these questionnaires for the chosen target group, seem to be very difficult to understand. Clearly formulated questions, yes/no answer categories and short questionnaires would increase the willingness of this target group to participate in the questionnaire and the reliability of the research.

VOORWOORD

De drie componenten uit dit onderzoek: schaamte, hechting en delinquent gedrag zijn op een symbolische manier vertegenwoordigd op de foto op het voorblad. De klimplant op de voorkant van deze masterthese staat symbool voor de componenten die een essentiële rol spelen binnen dit onderzoek. De klimplant hecht zich aan de ondergrond, om op die manier verder te groeien. Dit is vergelijkbaar met de vroege gehechtheidsrelaties die een cruciale rol spelen voor de verdere sociaal-emotionele ontwikkeling. Klimplanten zijn flexibel en kunnen met hun dunne stengels vrijwel overal op groeien, maar om te overleven is het belangrijk dat de plant zich als reactie op de omgeving aanpast. Zo wordt de plant in de herfst dor of verandert van kleur. Schaamte kan ook gezien worden als reactie op de omgeving, waarin de persoon zelf een belangrijke rol speelt. Verder kan de plant evenals de mens paden bewandelen die niet goed zijn voor de omgeving of voor de levenskracht van de plant zelf.

Daarnaast wil ik dit voorwoord graag gebruiken om een aantal personen te bedanken.

Ten eerst wil ik mijn begeleiders Joost Baneke en Lieke Christenhusz bedanken voor de ervaringen die ik mede door hun kennis heb kunnen opdoen. Naast het feit dat zij mij begeleid hebben voor deze masterthese, hebben zij mij ook de kans gegeven in deze studie daadwerkelijk klinische ervaring op te doen. Door de psychologische onderzoeken die ik in mijn stage heb mogen uitvoeren en de supervisie die we naar aanleiding van deze onderzoeken voerden, heb ik enorm veel ervaring opgedaan. De dynamiek van de mens en zijn gedrag heeft daardoor nog meer mijn interesse gewekt. Mijn dank daarvoor!

De keuze van het onderwerp en de geselecteerde doelgroep maakten dat het niet eenvoudig was organisaties te vinden die bereid waren mee te werken aan het onderzoek. Daarom zou ik daarnaast graag de bedrijven willen bedanken die mij geholpen hebben met het verspreiden van de enquêtes en de personen die mij in contact hebben gebracht met deze bedrijven. Door de energie en moeite van deze personen is het mogelijk geworden mijn hypothesen in de praktijk te toetsen en een bijdrage te leveren aan het onderzoek naar schaamte en hechting bij deze specifieke doelgroep.

Els Kors

Enschede, augustus 2006

1 INLEIDING

De aanleiding tot het doen van een masterthese met de onderwerpen hechting, schaamte en delinquentie is een keuze waarin zowel mijn persoonlijke voorkeur als mijn huidige visie op het vakgebied een rol spelen.

Geprikkeld door mijn stage in de crisisopvang in Suriname heb ik destijds, in het kader van mijn HBO opleiding Maatschappelijk Werk en Dienstverlening, het afstudeeronderzoek gericht op hechtingsproblemen bij adoptiekinderen.

Ook in deze opleiding merkte ik al snel dat mijn interesse weer uitging naar hechting en mogelijke gevolgen dan wel oorzaken van het goed of juist slecht tot stand komen van deze hechting. Het werkelijk uitvoeren van wetenschappelijk onderzoek biedt mij een uitdaging die ik daarvoor nog niet gehad heb. Daarnaast werd mijn interesse voor schaamte gewekt toen ik vorig jaar onderzoek heb gedaan naar schaamte, onder leiding van Prof. Dr. J. J. Baneke.

Beroepsmatig ben ik van mening dat het al dan niet ontstaan van (veilige) hechting een grote rol speelt bij de verdere sociaal-emotionele ontwikkeling. Het onderzoeken en het verkrijgen van meer inzicht in mogelijke gevolgen van onveilige hechting of verstoorde schaamteontwikkeling is een van de uitdagingen die ik door middel van deze masterthese wil aangrijpen.

De korte termijn doelstelling binnen deze studie is daarom het verkrijgen van inzicht in, en het mogelijk aantoonbaar maken van de relatie tussen schaamte en hechting en de mogelijke gevolgen van het uitblijven of verminderd aanwezig zijn van de ontwikkeling van deze twee constructen. Uiteindelijk zou het aantonen van het belang van de constructen hechting en schaamte in de behandeling en benadering van delinquenten een doelstelling kunnen vormen.

Om dit te kunnen realiseren wordt de volgende onderzoeksvraag beantwoord:

In welke mate verschillen delinquenten en niet-delinquenten van elkaar wat betreft hechting en schaamte en hoe beïnvloeden deze constructen elkaar onderling?

- In welke mate zijn hechting en schaamte aan elkaar gerelateerd?
- Speelt de beoordeling van de opvoedingssituatie een rol bij de vorming en uiteindelijke uiting van deze twee constructen?

Als eerste wordt een uitgebreid literatuuronderzoek gedaan naar de constructen hechting en schaamte. Er zal gekeken worden naar de ontwikkeling van deze twee concepten en naar de verschillende theorieën rondom hechting, schaamte en delinquent gedrag. Aan het eind van elke beschrijving van het construct volgen de hypotheses die uit het theoretisch kader zijn voortgekomen. Deze hypotheses zullen vervolgens door middel van verschillen meetinstrumenten getoetst worden. De resultaten zullen in de vierde paragraaf besproken worden. Tenslotte zal met een discussie over de gevonden resultaten en betekenis hiervan worden afgesloten.

2 THEORETISCH KADER

2.1 Hechting

Freud (1905/1930) veronderstelde dat de moeder-kind relatie essentieel is voor normale persoonlijkheid ontwikkeling. Erikson (1950) volgde het standpunt van Freud op, maar legde vooral de nadruk op het belang van vertrouwen in de ouder-kind relatie. Deze theoretici beïnvloedden op hun beurt Bowlby (1974) de ontwikkelaar van de hechtingstheorie. Hij meende dat de ouder-kind relatie blijvende effecten heeft op latere relaties en de ontwikkeling. In samenwerking met Bowlby deed Ainsworth (1978) onderzoek naar de verschillende vormen van hechting.

De theorieën rondom hechting en relatie tussen hechting en delinquentie worden in deze paragraaf beschreven.

2.1.1 Ontwikkeling van hechting

Freud (1930) veronderstelt dat de liefde van een kind voor de verzorger, meestal de moeder, een direct gevolg is van het feit dat zij voorziet in de biologische behoeftes. De angst van het kind in afwezigheid van de moeder komt voort uit de verwachting dat het dan ongevoed zal blijven.

Bowlby (1988) geeft aan dat kinderen niet alleen een band vormen met hun opvoeders voor voeding of warmte. Hij meent daarentegen, dat kinderen geboren worden met sociale behoeftes en een aangeboren aanleg om direct contact met hun verzorgers te zoeken. Dit sociale contact is in veel opzichten bevredigend voor kinderen. Volgens Bowlby wordt dit gedrag niet alleen aangemoedigd door de bevrediging van dit contact, maar ook door een ingebouwde angst voor het onbekende. Bowlby voegt dus de 'nurture' en 'nature' visie van Freud samen.

Bowlby (1974) gaat in zijn theorie uit van zogeheten 'control systems'. Met dit model, waarin feedback en regulatie centraal staan, wordt het instinctieve gedrag van mensen vergeleken. Dit systeem gaat ervan uit dat gedrag te verklaren is vanuit een genetische programma en invloeden of feedback vanuit de omgeving. Vervolgens zal er sprake zijn van al dan niet een aanpassing aan of een verandering van de omgeving. Schore (2003) gaat ervan uit dat de orbitofrontale cortex deze reactie aanstuurt. Dit gebied is vooral betrokken bij de controle van gedrag specifiek gericht op emoties.

In het eerste jaar van het kind spelen de visuele ervaringen, in het bijzonder de gezichtsuitdrukkingen van de moeder, een cruciale rol in de sociaal emotionele ontwikkeling (Schore, 2003 & Bowlby, 1974). De interactie en wederkerigheid van de gezichtsuitdrukkingen tussen moeder en kind geven ondersteuning aan de affectontwikkeling van het kind. Met andere woorden, de wederkerigheid van de interactie en daardoor de ontwikkeling van affecten motiveert en verklaart hechting. De moeder functioneert door deze wederkerigheid, niet alleen als veranderaar voor de affectieve staat van het kind, maar reguleert ook de productie van (neuro)hormonen, onder ander dopamine. Deze hormonen activeren de systemen voor de structurele groei van bepaalde hersengebieden. Deze groei is essentieel

zijn voor de verdere sociaal emotionele ontwikkeling. Door de groei van de prefrontale cortex is het kind aan het eind van het eerste jaar in staat 'interne werkmodellen' (Bowlby, 1974) te ontwikkelen. Met behulp van deze modellen, die cognitieve representaties van zichzelf en anderen bevatten, wordt sociale informatie verwerkt en verwachtingen over relaties gevormd.

Volgens Bowlby (1974) speelt inprenting, afgeleid van de pioniersstudies van Lorenz (1937) met ganzen, een belangrijke rol bij de vorming van hechting. Inprenting is een aangeboren vorm van leren waarbij het kind tijdens een kritieke periode in de zeer vroege jeugd jaren gehecht raakt aan een persoon, meestal de moeder. De prefrontale cortex, die zich ontwikkelt onder invloed van de wederkerige communicatie tussen moeder en kind, speelt een essentiële rol bij het inprentingproces. De prefrontale cortex wordt vooral in de tiende tot de twaalfde maand gevormd onder invloed van deze omgevingsfactoren.

Om het kind te socialiseren is het noodzakelijk dat de hoge niveaus van positief affect worden gereguleerd. Schaamte is een specifieke remmer van positieve affecten: het leidt tot een remming van een te hoge staat van opwinding waar het kind zich in bevindt. Op deze manier leert het kind, middels schaamte, sociale situatie af te bakenen. Het oproepen van schaamte en vervolgens het reguleren van deze stresssituatie maakt dat het kind zich verder sociaal-emotioneel ontwikkelt in het tweede jaar. Ook dit zorgt voor de rijping van de interne representaties van het kind. Zo verwijst een veilige hechting naar een fysiologische codering dat de homeostatische ontwrichting, die zich voordoen in stresssituaties, zich weer zullen herstellen. (Pipp in Schore, 2003). Aan het eind van het tweede jaar zullen de interne representaties meer complex, uitgebreid en effectiever zijn, waardoor er beter met bepaalde stressvolle affecten kan worden omgegaan. De orbitofrontale gebieden worden verrijkt. Er is in het gehele proces dus sprake van een spiraalvormige keten. De frontale gebieden ontwikkelen zich onder invloed van de interactie tussen moeder en kind, op verbaal en non-verbaal niveau. Hierdoor verhoogt de dopamine en endogene productie. De productie van deze hormonen zorgt voor een groei van specifieke hersengebieden. Door deze ontwikkeling is inprenting mogelijk, waardoor een kwalitatief betere hechtingsband ontstaat. Er wordt door de groei van de hersenen meer connecties gemaakt met het limbisch systeem en de productie van (neuro)hormonen stijgt. Om het kind te socialiseren is het noodzakelijk dat er aanspraak op schaamte wordt gedaan, waardoor de hoge niveaus van opwinding worden verlaagd.

Het ontstaan en de rijping van interne systemen, die de hoge niveaus van opwinding en de daarbij behorend affecten, cognities en gedrag kunnen reguleren, evolueren alleen in een optimale sociaal-emotionele omgeving. De bekwaamheid van de verzorger om de emotionele staat van het kind te evalueren en te wijzigen, maar ook om zijn/haar eigen emoties te reguleren, bepaalt de kwaliteit en stijl van de hechting.

Bowlby heeft een richtlijn ontwikkeld waarin de ontwikkeling van hechting in een aantal verschillende stadia verloopt. (Bowlby, 1974)

Fase 1: Niet-discriminerende sociale ontvankelijkheid (geboorte tot twee of drie maanden)

Gedurende deze fase gedraagt het kind zich op een bepaalde karakteristieke manier naar andere personen. Het glimlacht naar iedereen en kan door iedereen getroost worden. Deze reacties geven weinig blijk van echte gehechtheid. Dit gedrag dient om de verzorger dichtbij zich te houden. Het verzekert het kind van bescherming en heeft dus een overlevingsfunctie. De mogelijkheid om onderscheid te maken tussen personen is afwezig of zeer gelimiteerd. Het kind is ontvankelijk voor stemmen, gezichten en andere sociale stimuli, maar elk persoon is interessant voor hem. Deze fase duurt een aantal weken, maar zal bij ongunstige omstandigheden langer duren.

Fase 2: Discriminerende sociale ontvankelijkheid (twee of drie maanden tot zes of zeven maanden)

Het kind begint in deze fase voorkeuren te ontwikkelen voor zijn verzorgers, vaak de moeder, maar is daarnaast nog wel vriendelijk naar vreemden. Deze fase wordt gekenmerkt door meer positieve reacties ten opzichte van bekende figuren, zonder dat het kind echt bezwaar maakt wanneer deze personen vertrekken en een onbekende de verzorging overneemt.

Fase 3: Actieve nabijheid zoeken/ware hechting (zes of zeven maanden tot ongeveer drie jaar)

Rond de leeftijd van zes of zeven maanden vormt het kind zijn eerste echte hechtingsbanden, meestal met de moeder. Het kind gebruikt (meestal) de moeder als veilige basis van waaruit hij op ontdekking gaat. Na de eerste weken van de eerste hechting zal het kind zich ook gaan hechten aan andere personen (bijvoorbeeld vaders, broers en zussen). Vreemden worden met voorzichtigheid benaderd. In deze fase ontwikkelt zich ook scheidingsangst en vreemdelingenangst.

Fase 4: Vorming van doel-gecorrigeerd partnerschap (drie jaar en ouder)

Door meer ontwikkelde sociaal-cognitieve mogelijkheden zal het kind de doelen en plannen van de ouders in overweging nemen en zijn gedrag aanpassen om de emotionele nabijheid van de hechtingsfiguur te vergroten. Het is niet meer angstig wanneer verzorger weggaat en kan door toenemende zelfstandigheid en cognitieve ontwikkeling beter begrijpen waarom de ander op een bepaalde manier handelt.

Wanneer jonge kinderen van hun moeder worden gescheiden, dan leidt dit tot angst bij het kind. Naarmate kinderen ouder worden, hebben ze meer vertrouwen in de terugkeer van de moeder, waardoor ze in staat zijn om langere perioden van scheiding te verwerken. Door de reactie van het kind op de scheiding van de moeder te observeren, kan de kwaliteit van de hechting tussen moeder en kind vastgesteld worden. Ainsworth (1978) heeft van deze methode gebruik gemaakt in een onderzoek genaamd 'De Vreemde Situatie'. Binnen dit onderzoek werd gemeten wat de kwaliteit van de hechting

was. Het onderzoek ging als volgt: in eerste instantie worden moeder en kind alleen in een kamer geobserveerd. Vervolgens voegt een 'vreemde vrouw' zich bij moeder en kind en gaat met moeder praten. Moeder gaat vervolgens weg en 'vreemde vrouw' probeert met het kind te spelen. Moeder komt terug, de 'vreemde vrouw' gaat weg en moeder gaat weg. Het kind is nu een tijdje alleen. Dan komt de 'vreemde vrouw' terug en tenslotte komt moeder terug en gaat de 'vreemde vrouw' voorgoed weg. De manier waarop het kind zijn moeder begroet in de herenigingsperioden, speciaal bij de laatste hereniging, laat zien hoe goed of hoe slecht zij aan elkaar gehecht zijn. Uit dit onderzoek bleek dat er drie vormen van hechting te onderscheiden zijn: veilige hechting, onveilige ambivalente hechting en onveilige vermijdende hechting. Later heeft Main (1996) daar nog een vierde vorm van hechting, gedesoriënteerde hechting, aan toegevoegd. De verschillende vormen zeggen iets over de kwaliteit van de band tussen ouder en kind en de gevolgen voor de verdere ontwikkeling van het kind.

Hieronder zal worden beschreven wat de verschillende hechtingsstijlen inhouden en welke gedragingen de kinderen vertoonden tijdens het experiment.

- Veilige hechting:

Volgens onderzoek van Ainsworth (1978) is 65-70% van de kinderen van één jaar veilig gehecht. Het veilig gehechte kind onderzoekt de kamer actief wanneer het alleen is met de moeder. Tijdens de scheiding, met name gedurende de tweede scheiding, laat het kind signalen zien waaruit afgeleid kan worden dat het kind de ouder mist. Bij hereniging begroet het kind actief de ouder door te lachen, verbaal contact te maken of door gebaren te maken. Wanneer het kind van streek is zoekt het contact met de ouder. Wanneer het kind weer tot rust is gekomen gaat het kind verder met het ontdekken van de ruimte.

- Onveilige ambivalente hechting:

Het kind is zichtbaar gestresst bij binnenkomst van de ruimte en is vaak passief of kribbig. Bij scheiding is het kind in de war en gestresst. Het gaat zelf weinig op ontdekking en is weinig zelfstandig. Bij hereniging vraagt het kind om aandacht door agressief gedrag te vertonen of lijkt het kind passief of te van streek om contact te maken. Het faalt in het vinden van comfort bij de ouder. Vaak is het klampgedrag van deze kinderen vermengd met een onderliggende boosheid. Vaak is de separatiestress hoog en de vreemdelingenangst snel geactiveerd.

- Onveilige vermijdende hechting:

Deze kinderen zijn zelfstandig en gaan zelf op zoek naar het onbekende, maar zoeken echter wanneer er iets verontrustends gebeurt geen steun of bescherming bij de ouders. Bij de scheiding van de ouder reageert het kind minimaal en vertoont geen tekenen van stress. Het lijkt onverschillig maar fysische metingen geven een hoge emotionele 'arousal' aan. Bij hereniging kijkt het kind weg, vermijdt actief de ouder en focust op speelgoed. Wanneer het kind wordt opgepakt leunt het weg of verstijft.

- Onveilige gedesorïenteerde hechting: (Main, 1996)

Deze vorm van hechting is een combinatie van het onveilig ambivalente type en het onveilig vermijdende type. Deze kinderen zijn niet in staat hun negatieve emoties te reguleren. In gebeurtenissen waarbij het kind in paniek raken verstarren zij. Het lijkt op dergelijke momenten dat het kind zijn gedragsoriëntatie of strategie kwijt is. Op zo'n moment ervaart het kind een groot dilemma: het wil wel naar zijn opvoeder toe omdat iets in zijn omgeving hem angst aanjaagt, maar tegelijkertijd wordt hij tegengehouden omdat de opvoeder niet alleen een bron van steun maar ook een bron van angst is. Vaak zien we deze vorm van hechting bij kinderen die worden/werden mishandeld of bij kinderen in gezinnen waarvan de ouders onverwerkte verlieservaringen hebben. Verder zien we bij deze kinderen snelle gedrags- en gevoelsveranderingen, bijvoorbeeld grote en snelle humeurschommelingen, woede of angstaanvallen.

Bartholomew (1990, 1991) heeft een aanpassing gemaakt op de hechtingstheorie van Bowlby. Bartholomew gaat in zijn model uit van vier hechtingsstijlen, gebaseerd op twee dimensies: de manier waarop men over zichzelf denkt en de manier waarop men over de ander denkt. Combinaties van deze twee dimensies resulteren in de volgende vier hechtingsstijlen:

1. De zekere stijl: personen met deze stijl zijn zeker van zichzelf en hebben geen twijfels over anderen. De interactie met anderen wordt met vertrouwen tegemoet gezien.
2. De vermijdende stijl: bij deze stijl is het individu zeker van zichzelf, maar niet van anderen. Hij vermijdt persoonlijke contacten met anderen. Deze personen streven naar afhankelijkheid van anderen.
3. De gepreoccupeerde stijl: het gepreoccupeerde individu is niet zeker van zichzelf, maar wel van de ander. Het streeft naar persoonlijk contact met andere maar twijfelt aan zichzelf.
4. De angstige stijl: deze personen zijn niet zeker van zichzelf en van anderen. Uit angst bedrogen uit te komen of gekwetst te worden vermijden deze persoonlijke contacten.

2.1.2 Gevolgen van hechting

Volgens Bowlby (1988) is hechting de sterke affectieve band die een persoon verbindt met een intieme metgezel, waarbij de kwaliteit van de vroege ouder-kind hechting belangrijke effecten heeft voor de latere ontwikkeling. Zo wordt verondersteld dat het kind 'interne werkmodellen' vormt, welke zijn gebaseerd op de interactie met de verzorger. Deze cognitieve representaties van zichzelf en anderen vormen verwachtingen en denkbeelden over relaties met anderen en de omgang met sociale informatie. Veilig gehechte kinderen die onafhankelijke zorg hebben ontvangen, vormen interne modellen die suggereren dat zij vriendelijke individuen zijn en dat andere mensen te vertrouwen zijn. (Bowlby, 1974) Onveilig gehechte kinderen, die daarentegen zijn blootgesteld aan ongevoelige zorg, verwaarlozing of zelfs misbruik zouden daarentegen kunnen concluderen dat het moeilijk is van hen te houden en dat anderen onbetrouwbaar zijn. Bij deze onveilig gehechte kinderen wordt verwacht dat

zij later moeilijkheden krijgen in interpersoonlijke relaties. Dit zou zich vervolgens bijvoorbeeld kunnen uiten in anti-sociaal gedrag. (Bowlby, 1974)

Wanneer de hechting goed is gevormd, vormt scheidingsangst een belangrijk teken. Scheidingsangst treedt normaal gesproken op wanneer kinderen hun eerste echte hechtingsband hebben ontwikkeld, rond de 14^e tot 18^e maand, en wordt minder intensief rond de peuterleeftijd. Een tweede gevolg van hechting is angst voor vreemden. Angstreacties op vreemden worden zichtbaar rond de acht tot tien maanden en blijven bestaan gedurende het eerste jaar en worden langzaam minder rond het tweede levensjaar. (Bowlby, 1974)

Uit onderzoek van Schore (2003) blijkt dat hechting cruciaal is, omdat het de ontwikkeling van de cerebrale hersenen vergemakkelijkt. Hij gaat ervan uit dat de kwaliteit van de hechting een remmende dan wel stimulerende werking heeft op de vroege ontwikkeling van de frontale hersengebieden. Deze hechtingservaringen maken dat meer of minder verbindingen ontstaan tussen de corticale en subcorticale limbische gebieden. Deze gebieden zijn verantwoordelijk voor de emotionele informatieverwerking. Bovendien zorgen hechtingsrelaties voor de verbreding en verdieping van stressreacties en daarmee het copingsgedrag. (Schore, 2003)

2.1.3 Hechting en delinquentie

Uit het bovenstaande blijkt dat veilig gehechte kinderen een meer gunstige basis hebben gevormd voor het leggen en onderhouden voor sociale contacten. Vroege sociaal-emotionele verwaarlozing (onveilige hechting) kan dus leiden tot negatieve gevolgen in de volwassenheid. Het al dan niet veilig gehecht zijn heeft gevolgen zowel op de lange als op de korte termijn. Volgens Ainsworth (1978) kan de kwaliteit van de hechting in de vroege jeugd een voorspelling geven over hoe kinderen in andere omgevingen en in andere leeftijdsperiodes reageren en zich kunnen aanpassen. Onderzoek van Harlow (1974) toont aan wanneer er door slechte omstandigheden of negativiteit in de opvoedingssituatie geen mogelijkheid is om veilig te hechten, dit grote gevolgen heeft voor gedragingen en emotionele ontwikkeling op latere leeftijd. Het blijkt dat onveilige hechting in het algemeen, of vermijdende onveilige gehechtheid specifiek, kan leiden tot crimineel gedrag. Zo blijkt bijvoorbeeld uit onderzoek van Finzi (2000) dat fysiek mishandelde kinderen voornamelijk vermijdend onveilig gehecht zijn en vatbaar kunnen zijn voor antisociaal gedrag en wantrouwen. Verwaarloosde kinderen vertoonden met name het ambivalente onveilige hechtingstype en kunnen passiviteit en minderwaardigheidsgevoelens ontwikkelen. 48% Van de kinderen met een druggebruikende vader bleek onveilig gehecht te zijn. Van IJzendoorn (1997) laat zien dat de kwaliteit van hechting een voorspeller kan zijn voor crimineel gedrag. Dit wordt ondersteund door onderzoek waaruit blijkt dat een passieve copingsstijl en de nadruk op individualisering bij het hechtingsproces voorspellende variabelen kunnen zijn voor delinquent gedrag (Tavecchio 1999). Parker (2004) geeft aan dat ouderlijke steun geassocieerd mogen worden met een hoge mate van eigenwaarde en lagere mate van risicovol gedrag bij het kind. Fergusson (2004) beschrijft dat onder andere de interactie tussen hechting van het kind aan de ouder

en lage Sociaal Economische Status (SES) zorgt voor een lagere kwaliteit van de hechting en een grotere kans op delinquent gedrag.

Het merendeel van de delinquenten blijkt man te zijn (ongeveer 93% CBS, 2006). Het blijkt dat onveilige gehechtheid bij jongens meer leidt tot agressie en aandachtvragend gedrag. Bij meisjes leidt onveilige hechting meer tot meegaandheid (Turner in Cassidy, 1999).

Eén van de belangrijkste perspectieven binnen de criminologie is die van de ‘control theorieën’. Binnen dit kader valt ook de ‘social control-theorie’ van Hirschi (1969). Binnen deze theorie wordt ervan uitgegaan dat delinquent gedrag wordt veroorzaakt wanneer de binding met de samenleving is verbroken of is verzwakt. Hirschi gaat ervan uit dat er vier elementen zijn die samen de binding met de samenleving vormen. Eén van die elementen is hechting. Hirschi (1969) veronderstelt dat door hechting gevoeligheid voor de mening van ander ontstaat. Deze gevoeligheid maakt dat er gewetensvorming optreedt door middel van internalisatie van normen. Dit proces kan alleen plaatsvinden via een hechte binding aan anderen, met name de ouders. Voornamelijk supervisie van ouders en communicatie tussen ouders en kind is van belang. Hij geeft aan dat een veilige hechting met de ouders de kans op delinquent gedrag vermindert. Vooral de psychologische aanwezigheid van ouders wanneer jongeren in verleiding komen om een delict te plegen lijkt hierin een rol te spelen. (Weerman, 1998)

Samengevat lijkt het dat de kwaliteit van de hechting gevolgen heeft voor de later sociaal-emotionele ontwikkeling. Onveilige hechting wordt door verschillende onderzoekers in verband gebracht met onaangepast gedrag. In deze studie wordt dan ook verondersteld dat delinquenten onveiliger gehecht zullen zijn dan niet-delinquenten.

2.2 Schaamte

Er zijn verschillende betekenissen en uiteenlopende theorieën over schaamte. Het Groot Woordenboek van de Nederlandse Taal (2005) schrijft het volgende:

Schamen, zich (wederk.; schaamde zich, h. zich beschaamd) schaamte voelen, zich verlegen of onbehaaglijk voelen ten gevolge van het besef dan men iets doet of gedaan heeft dat, of in een toestand of omstandigheid verkeert die tot oneer of spot strekt, of ook van het getuige zijn van iets oneerbaars: *foei, schaam u, zoiets te zeggen; Adam en Eva waren beiden naakt, en zijn schaamden zich niet; zich over iem. of iets schamen, zich dood, zich wild schamen, zich zeer schamen; je moet je schamen!*, gewone, sterke uiting van afkeuring van iemands gedrag • 1901-1000- etymologie onzeker. Men heeft gedacht aan verwachtschap met *haan* (houten halsband). In geval de oorspr. betekenis luidde ‘zich omhullen’

Baneke (2002) ziet schaamte als misschien wel de belangrijkste menselijke emotie. Uitdrukkingen als: ‘zijn gezicht verliezen’, ‘in zijn nakie staan’, ‘van de aardbodem willen verdwijnen’, dekken de lading van het concept schaamte. Kinderen, maar ook volwassenen, kunnen hun handen voor hun gezicht slaan als ze zich schamen. Schaamte is ongewild en moeilijk te controleren. (Gilbert, 1998). Het is een affectieve reactie op een gebeurtenis waarin men faalt bij publiekelijke blootstelling. Echter wanneer men niet publiekelijk een fout maakt kunnen ook gevoelens van schaamte optreden. (Tangney, 1996)

Anderen beschouwen schaamte meer als het resultaat van het verlies van positief affect, dat geassocieerd wordt met negatieve beoordeling van zichzelf. (M. Lewis, 2002 & 2003).

Schaamte ontwikkelt zich, evenals hechting, al in de vroege jeugdjaren. De ontwikkeling van schaamte en gevolgen voor de latere ontwikkeling wordt door verschillende theoretici belicht en zal in deze paragraaf besproken worden.

2.2.1 De ontwikkeling van schaamte

Er is een groot aantal theorieën over de ontwikkeling van schaamte. Er is een overlap tussen de verschillende theorieën, maar het onderscheid drukt zich met name uit in de mate waarin aan basis- of randvoorwaarden voldaan moet zijn voordat schaamte zich ontwikkelt en de leeftijd waarop schaamte zich openbaart.

Historisch gezien staan Erikson (1950) en H. Lewis (1971) aan de basis van de beschrijving en ontwikkeling van het concept schaamte. Zij veronderstellen dat de gehechtheid aan anderen, en met name de vroege hechting aan de verzorgers, een essentiële rol speelt voor de ontwikkeling van schaamte. H. Lewis (1971) ziet schaamte als ‘attachment-emotie’, die zich voordoet wanneer de hechtingsband wordt verstoord. Volgens haar is schaamte geworteld in de gehechtheid met anderen. De afwijzing van de ander roept schaamte op, omdat dit refereert naar de afwijzing van zichzelf.

Volgens Erikson (1950) vindt de ontwikkeling van schaamte rond de twee tot drie jaar plaats. Evenals Lewis gaat Erikson ervan uit dat voordat schaamte zich kan ontwikkelen er eerst een fundamenteel vertrouwen in de ouders of verzorgers ontwikkeld moet zijn. Dit is in lijn met de opvatting van Schore (2003) die meent dat schaamte een belangrijk onderdeel vormt van het hechtingsproces. De ontwikkeling van schaamte vindt plaats rond 14 tot 16 maanden en is nodig in het socialisatieproces om de hoge niveaus van positief affect te verlagen. Schaamte is de snelle verandering van positieve staat naar negatieve staat.

M. Lewis (2003) veronderstelt dat niet de gehechtheid met anderen maar de evaluatie van het zelf ten grondslag ligt aan schaamte. Hij maakt onderscheidt tussen emotionele staat en de beleving van deze staat, waar bij de eerst genoemde geen en bij de tweede wel een cognitieve ontwikkeling wordt verondersteld. Voorafgaande aan de beleving van schaamte, ontwikkelt zich door middel van socialisatie het bewustzijn van regels en doelen die in de cultuur heersen. Deze regels worden geïnternaliseerd rond de leeftijd van anderhalf à twee jaar. De mogelijkheid van zelfevaluatie hangt af van een andere cognitieve voorwaarde namelijk de beoordeling van de oorzaak van een gebeurtenis en de mate waarin men zichzelf verantwoordelijk voelt. Schaamte is het gevolg van afkeuring van de persoon zelf als geheel door zichzelf. De ontwikkeling van zelfbewustzijn maakt schaamte mogelijk. Schaamte ontwikkelt zich rond de tweeënehalf en drie jaar. Verschillen in het socialisatieproces en de zelfbeoordeling maken dat verschillende personen schaamte anders ervaren.

De voorwaarde van zelfevaluatie voor de verschijning van schaamte wordt ondersteund door verschillende onderzoeken, onder andere van Belsky (1997) en Tangney (1996). Tangney veronderstelt dat schaamte meer verrijking vereist dan basisemoties zoals boosheid en angst. Zij gaat ervan uit dat men eerst in staat moet zijn om zichzelf te onderscheiden van anderen en regels en standaarden moet ontwikkelen waaraan het gedrag van zichzelf of een ander geëvalueerd kan worden, voordat schaamte zich kan ontluiken. Deze cognitieve bekwaamheid van het zelf is niet vanaf de geboorte aanwezig, maar ontwikkelt zich rond het tweede jaar. Barrett (1995) gaat ervan uit dat schaamte als doel heeft 'self-esteem' te ontwikkelen en de acceptatie van anderen te behouden. Door socialisatie, leerprocessen en cognitieve ontwikkeling vindt de schaamteontwikkeling plaats. Vervolgens ontwikkelen zich ook regels en sociale standaarden, waardoor er sprake wordt van het bewustzijn van het zelf en men in staat is tot zelfevaluatie. Hierdoor zullen zich steeds meer situaties voor doen waarin schaamte ervaren wordt.

2.2.2 De functie van schaamte

Scheff (2000) ziet schaamte als 'master emotie', omdat het vele sociale en psychische functies heeft. Ten eerste maakt schaamte onze bewust van de morele standaarden en confronteert ons wanneer niet aan deze standaarden voldaan wordt. De emotie schaamte heeft dus een signalerende functie. Daarnaast weerspiegelt schaamte de bedreiging van de relationele band met de ander. Volgens Scheff (2000) zorgt schaamte voor de regulatie van andere emoties, zoals angst, agressie en liefde. De mate

van schaamte over het uiten van deze gevoelens, bepaalt in hoeverre men deze gevoelens vervolgens kan uiten. Schaamte over het schamen, leidt tot onderdrukking en ontkenning van schaamte en kan verschillende negatieve effecten tot gevolg hebben.

Tangney (2002) beschrijft schaamte als morele emotie. Schaamte doet zich voor wanneer men bewust wordt van de eigen negatieve attributie, die niet overeenkomen met onze interne of externe standaarden. Personen die vatbaar zijn voor schaamte hebben de neiging de oorzaak van negatieve gebeurtenissen bij zichzelf te zoeken. Zij zijn daardoor vatbaarder voor agressie en vijandigheid en minder in staat tot empathie. Schaamte heeft dus een negatieve invloed op interpersoonlijk gedrag.

Het is de vraag of schaamte positieve affecten afremt of dat het negatieve affecten versterkt. Zoals in paragraaf 2.1.1 duidelijk is geworden kan schaamte als remmer worden gezien van positieve affecten. Daarnaast wordt schaamte ook vaak in relatie gezien met maladaptief gedrag.

Daarnaast zorgt schaamte, zoals beschreven is door Schore (2003) voor de verlaging van fysiologische opwinding. Op deze manier wordt verdere blootstelling aan de gebeurtenis voorkomen.

2.2.3. Schaamte en delinquentie

Volgens Braithwaite (2000) is de vorm van schaamte belangrijk voor de verklaring van het patroon van criminaliteit in een samenleving. Hij maakt hierbij onderscheid tussen reïntegrerende schaamte en stigmatiserende schaamte. Volgens deze theorie is er in een samenleving minder sprake van criminaliteit wanneer er effectief over schaamte gecommuniceerd wordt. Stigmatisering leidt tot verhoging van criminaliteit, dit in tegenstelling tot reïntegrerende schaamte die hier niet toe leidt. Bovendien zorgt stigmatiserende schaamte ervoor dat criminele subculturen aantrekkelijk worden. Verder veronderstelt Braithwaite dat hechting aan ouders criminaliteit verlaagt.

Schore (2003) meent dat schaamte teveel opwinding voorkomt en de dopamine-productie vermindert, waardoor iemand minder agressief zal handelen. Tangney (1992) beschrijft dat schaamte sterk gerelateerd is aan slechte psychische aanpassing in het algemeen en dat teveel aan schaamte kan leiden tot agressie, boosheid, ontkenning en verdediging. H. Lewis (1971) beschrijft 'bypassed' schaamte, een niet-bewuste beleving van schaamte. Deze vorm van schaamte ontstaat wanneer bijvoorbeeld boosheid een reactie is op schaamte, maar dat deze transformatie zo snel gaat, dat een persoon zich niet bewust wordt van gevoelens van schaamte. Scheff & Retzinger (1997) veronderstellen dat de (onbewuste) verschuiving van schaamte naar boosheid zich voordoet bij bedreiging van de sociale band, in het bijzonder bedreiging van gehechtheidsrelaties. H. Lewis (1971) heeft een soortgelijke mening en veronderstelt dat schaamte-agressie een vorm van verzet is gerelateerd aan het verbreken van deze band. Het verdedigen of verstoppen van schaamte door middel van agressie of boosheid wordt de 'face saving' strategie genoemd en komt veel voor bij gewelddadig gedrag door mannen (Archet, 1994). Ook M. Lewis (1992) beschrijft dat wanneer schaamte wordt onderdrukt, dit gevoel vaak wordt vervangen door agressief gedrag. Ook vroege inadequate schaamtevolle jeugdervaringen, zoals incest of mishandeling, kunnen leiden tot een verhoging van schaamte, dat leidt tot

interpersoonlijke moeilijkheden in de volwassenheid waaronder ook het gebruik van geweld. (Dutton, 1995). De veronderstelling wordt gedeeld met Kaufman (1989), die aangeeft dat slechte omstandigheden zowel op sociaal-emotioneel niveau leiden tot verhoging van crimineel gedrag. Schaamte blijkt een belangrijke functie te hebben bij mishandelde kinderen in de uiting van agressie. (Bennett, 2005)

Samenvattend kan gezegd worden dat er drie stromen zijn binnen de schaamte theorieën. Ten eerste zijn er die vooral de evaluatie van het zelf als belangrijkste voorwaarde voor het ervaren van schaamte zien. Daarnaast zijn er onderzoekers die zeggen dat de gehechtheid aan de ander, met name een schaamte-ervaring doet oproepen. Tenslotte zijn er onderzoekers die menen dat het vooral gaat om de samenvoeging van deze twee concepten: de evaluatie van zichzelf is slechts mogelijk wanneer er sprake is van gehechtheid aan een ander.

Er zijn onderzoekers die menen dat schaamte een positief effect heeft en noodzakelijk is voor een gezonde sociaal-emotionele ontwikkeling, maar er zijn er ook die schaamte vooral linken aan maladaptief gedrag en de negatieve kant van schaamte belichten.

Zoals blijkt uit bovenstaande theorieën kunnen personen gevoelens van schaamte verbergen, zich niet bewust zijn van deze emotie of het vervormen naar een andere emotie. Delinquenten zullen daarom hoger scoren op de karaktertrek schaamte dan niet-delinquenten, maar zullen zich niet bewust zijn van deze emotie. Delinquenten hebben niet geleerd hoe zij een hoog niveau van opwinding, dat samengaat met het beleven van schaamte, kunnen verlagen. Zij zullen de beleefde opwinding niet rechtstreeks uiten als schaamte maar deze gevoelens vervormen naar een andere emotie, bijvoorbeeld boosheid of agressie. Verwacht zal worden wanneer op de vragenlijsten die schaamte als karaktertrek meten en schaamte direct benoemen delinquenten lager zullen scoren dan niet-delinquenten, omdat zij zich immers niet bewust zijn van deze emotie. Wanneer er indirect naar schaamte gevraagd wordt zullen zij hoger scoren op de karaktertrek schaamte dan niet-delinquenten.

2.3 Relatie tussen hechting en schaamte

Het blijkt dat schaamte en hechting op een bepaalde manier aan elkaar gekoppeld kunnen worden en dat deze concepten elkaar onderling lijken te beïnvloeden. Deze koppeling is al indirect besproken in voorgaande paragrafen maar zal in deze paragraaf verder worden aangevuld.

Schore (2003) beschreef dat de orbitofrontale cortex een essentiële rol speelt bij de vorming van hechting en schaamte. Patiënten met orbitofrontale laesies hebben vaak moeite met het gebruiken van emotionele informatie om hun gedrag te sturen en zijn minder gevoelig voor beloning en straf. Onderzoek waarin patiënten met orbitofrontale laesies werden vergeleken met controlegroepen zonder deze laesies, liet afwijkingen zien in emoties die met zelfbewustzijn te maken hebben: ze worden minder in verlegenheid gebracht en voelen minder schaamte, schuld en trots (Deelman, 2004).

Cassidy (1999) veronderstelt, mede gebaseerd op de theorie van Tomkins (1963), dat kinderen hun gevoelens leren uiten en ervaren door directe modeling. De manier waarop ouders omgaan met (sociale) emoties wordt volgens hem direct overgedragen op en overgenomen door het kind. De manier waarop ouders zelf met emoties omgaan en hoe hun interne modellen zijn, bepaald hoe zij zullen reageren op het kind. Het kind leert hierdoor op een adaptieve of maladaptieve manier met emoties om te gaan. Ouders die zelf schaamte-gevoelig zijn, zo beschrijft Magai (1999), zullen schaamte en onveiligheid overdragen op het kind. Deze combinatie van de 'hechtingstheorie' en de 'affect theorie' geeft meer inzicht in de manier waarop individuen met emoties, zoals schaamte om kunnen gaan. Vermijdende personen zullen zowel positieve als negatieve gevoelens afremmen of onderdrukken. Ambivalente individuen lijken meer emoties te tonen. Magai (1999) geeft aan dat één van de mechanismen waarop emoties worden afgeremd is door het uiten van schaamte.

In een studie waarin ambigue gezichtsuitdrukkingen aan personen werden aangeboden, bleek dat veilig gehechte personen de gezichten vaker interpreteerden als een uitdrukking gerelateerd aan schaamte, vermijdend gehechte personen labelen de gezichtsuitdrukkingen vaker als de emoties boosheid en verdriet, preoccupeerde personen vertoonden geen speciaal patroon en vermijdende gehechtheid werd geassocieerd met gerichtheid naar walging. De hypothese dat het interpreteren van de gezichtsuitdrukkingen, primaire affect relaties in het verleden konden identificeren werd hiermee bevestigd. (Magai, 1999) De relatie tussen veilige hechting en de interpretatie richting schaamte van de gezichtsuitdrukkingen zou te verklaren kunnen zijn aan de hand van de theorie van Tomkins (1963) en Kaufman (1989). Zij veronderstellen dat schaamte gerelateerd is aan positieve interpersoonlijke relaties. Een sociale partner die interpersoonlijke schaamte ervaart, heeft een hechtingsband die belang is voor hem. (Magai, 1999)

Zoals eerder beschreven is schaamte, nodig om het teveel aan positief affect in de eerste maanden te verlagen. (Schore, 2003) Het is een noodzakelijke reactie op de gehechtheid tussen moeder en kind. Schaamte zorgt voor een verlaging van de productie van endorfine en verhoogd de productie van specifiek neurale hormonen in de hersenen van het kind. Deze laatste zijn van invloed op het systeem

dat zorgt voor de groei van de hersenen. De verworvenheid van een intern systeem, beschreven in deze en voorgaande paragrafen, kan alleen verworven worden in een optimale sociaal-emotionele omgeving. De moeders deelname in interactieve regulatie van episodes van 'attunement' en 'misatunement' bepalen niet alleen de interne staat van het kind, maar vormen ook het 'zelf'. Ouders verschillen in de mate waarin zij in staat zijn te reageren op de emotie van het kind, maar ook hoe zij hun eigen emotionele staat herkennen en erkennen. (Schore, 2003)

Lewis (1971) onderschrijft ook het belang van gehechtheid aan significante anderen wanneer het gaat om schaamte. Zij beschouwt een afwijzing van een gehechtheidsfiguur als een prototypische schaamte-ervaring, omdat het vaak verwijst naar een complete en ongecontroleerde afwijzing van het zelf. De beoordelingen van de significante ander zijn geïnternaliseerd, met als gevolg dat er (in gedachten) niet aan de verwachting van de ander wordt voldaan in deze schaamte ervaringen. Ook Bowlby (1974) ziet een relatie tussen schaamte en hechting. Door de interactie met de hechtingsfiguur, ontwikkelt het kind interne werkmodellen die interne representaties bevatten van zichzelf en anderen. De kwaliteit van de hechting zo meent Bowlby is een cruciaal kenmerk voor de kwaliteit van de relaties in de volwassenheid. Veilige hechting wordt geassocieerd met gevoelens van zelfvertrouwen en vertrouwen in de ander. Onveilig hechting aan de andere kant wordt geassocieerd met negatieve gevoelens en verwachtingen over zichzelf en de ander en dus met negatieve verwachtingen over de interpersoonlijke relatie met personen. (Cassidy, 1999) Zowel negatieve als positieve emoties zijn volgens hem producten van de kwaliteit van de hechting.

Uitgaande van de theorieën van Lewis en Bowlby mag verwacht worden dat personen met een veilige hechtingsstijl, en een positieve representatie van het zelf hebben, minder schaamte ervaren en dat hechtingsstijlen die geassocieerd worden met een negatief zelfbeeld positief correleren met het ervaren van schaamte. Deze hypothesen worden voor een groot gedeelte bevestigd door onderzoek van Gross (1999) onder mannelijke en vrouwelijke studenten. Uit dit onderzoek blijkt namelijk dat veilige hechting negatief gecorreleerd is met schaamte, terwijl gepreoccupeerde en angstige gehechtheid positief correleren met schaamte. Hoe veiliger iemand gehecht is hoe minder schaamte iemand, volgens die onderzoek, zal ervaren. Vermijdende hechting daarentegen was niet gerelateerd met schaamte. Gross beschrijft in zijn onderzoek dat het model van Bartholomew (1990), niet voldoende verklarend is voor deze hechtingsstijl. Uit de literatuur wordt duidelijk dat vermijdend gehechte personen moeite hebben om open en (emotioneel) hechte relaties met andere aan te gaan: zij vermijden anderen, die hen zouden kunnen afwijzen. Op deze manier beschermen zij zichzelf. Mogelijk dat het positieve zelfbeeld wat bij deze personen aanwezig zou zijn, fragieler en minder stabiel is dan de literatuur doet vermoeden.

Gebaseerd op bovenstaande onderzoeken mag verondersteld worden dat schaamte en hechting op een bepaalde manier aan elkaar gerelateerd zijn. Het zelfbeeld en de verwachting die men van de ander heeft zouden hierin een belangrijke rol spelen. Veilige hechting is gerelateerd aan minder schaamte en

onveilige hechting aan meer schaamte. Personen met één van de onveilige hechtingsstijlen zullen in verminderde mate in staat zijn de schaamteniveaus te verlagen, omdat zij dit in hun jeugd jaren niet hebben geleerd. Personen met deze vorm van hechting zullen hogere niveaus van schaamte ervaren. Dit heeft tot gevolg dat zij meer gevoelig zullen zijn voor onaangepast gedrag.

3 METHODE

3.1 Participanten

De steekproef delinquenten is verkregen uit een grote groep delinquenten die een psychologisch onderzoek hebben ondergaan in opdracht van de rechtbank. Op grond van de aanwezigheid van de geselecteerde vragenlijsten voor dit onderzoek, zijn in totaal 42 mannelijke delinquenten geselecteerd. Om de niet-delinquente groep mannen zo goed mogelijk te laten matchen met de delinquenten mannen is geprobeerd de niet-delinquente groep op opleidingsniveau en leeftijd met elkaar overeen te laten komen. Hiervoor is op voorhand gezocht naar bedrijven die voornamelijk mannen in dienst hebben met een maximaal opleidingsniveau van VMBO/MBO, of waar de uitvoerende werkzaamheden centraal staan (bijv. transport-, schoonmaak en productiebedrijven).

In totaal zijn 41 bedrijven door middel van een brief benaderd waarin gevraagd werd medewerking te verlenen aan een wetenschappelijk onderzoek (zie bijlage I). Van de in totaal 41 benaderde bedrijven heeft in totaal slechts één organisatie gereageerd om haar medewerking te verlenen. Twee weken na het verzenden van de brief is telefonische contact gezocht met alle overige bedrijven. De reden die bedrijven aangaven voor geen deelname is dat zij geen tijd hadden voor onderzoek binnen hun organisatie. Gebaseerd op ervaring, zouden de medewerkers geen interesse hebben om deel te nemen. Uiteindelijk hebben zich vijf organisaties bereid gevonden mee te werken aan het onderzoek. Het betreffen technische afdelingen van twee woningcorporaties, een arbeidstoeleiding en coachingscentrum voor personen die dreigen vast te lopen, een brandweerkorps op twee locaties en een opleidings- en trainingsinstituut voor (bedrijfs)hulpverlening. In verband met de privacy is ervoor gekozen de bedrijven in deze studie niet bij naam te noemen.

3.2 Meetinstrumenten

Voor deze studie is gebruik gemaakt van vier verschillende vragenlijsten, daarnaast is er gevraagd naar relevante demografische gegevens. Om het concept schaamte te meten is gebruik gemaakt van de Ervaringen met Schaamte Schaal (ESS), de Test of Self-Conscious Affect (TOSCA) en de Vragenlijst Algemene Gevoelens (VAG). Om het concept hechting te meten is de Hechtingsstijl Lijst (HSL) gebruikt. In bijlage II is een kopie van de begeleidende brief en de vragen over de demografische gegevens toegevoegd.

Ervaringen met Schaamte Schaal (ESS)

De ESS is opgesteld door Andrews (2002) en is vertaald door Baneke (2003). De ESS meet drie gebieden die betrekking hebben op schaamte: karakterschaamte, gedragsschaamte en schaamte op lichamelijk gebied. De test bestaat uit 25 stellingen die betrekking hebben op schaamte (bijv. 'Heeft u zich geschaamd over bepaalde gewoontes van uzelf?'). Op een vierpuntsschaal kan aan worden gegeven in welke mate de respondent het afgelopen jaar te maken heeft gehad met gevoelens van schaamte die in deze stellingen worden aangegeven. Deze vragenlijst meet schaamte dus als persoonlijkheidstrek ('trait'). De Nederlandse normering is in ontwikkeling.

Test of Self-Conscious Affect-3 (TOSCA)

De derde versie van de TOSCA, Test of Self-Conscious Affect is een vragenlijst die de mate van aanleg in schaamte van de respondent meet (Andrews, 1998). Het gaat hierbij om schaamte als persoonlijkheidstrek die stabiel is over tijd en situatie. (Tangney 1996). Naast schaamte kan met de TOSCA-3 ook de mate van externalisatie, schuld, onverschilligheid en trots gemeten worden. De meeste schaamte-items van de TOSCA-3 gaan over de gedachte en het gevoel dat men onbezonnen, incompetent of inadequaat is. Enkele schaamte-items gaan over verhulling en één item over het gevoel van isolement. De vragenlijst bestaat uit 16 hypothetische situaties of scenario's, gevolgd door vier of vijf veel voorkomende reacties. Op een vijfpunt-Likertschaal moet aangegeven worden hoe waarschijnlijk het is dat men op elk van deze manier zou reageren in de gestelde situatie. De reacties bevatten affectieve, cognitieve en gedragskenmerken die met schaamte samenhangen, zonder gebruik te maken van de term 'schaamte' (Tangney, 1996). De scenario's van de TOSCA zijn geselecteerd uit beschrijvingen van honderd Amerikaanse studenten en de items met de verschillende emotionele reacties zijn geselecteerd uit een grotere pool niet-studenten. Er is echter geen gepubliceerde beschrijving van de selectieprocedure van de schaamtereacties, waardoor het moeilijk vast te stellen is in hoeverre ze daadwerkelijk representatief zijn voor alle mogelijke reacties op schaamte (Andrews, 1998). De TOSCA is opgesteld door Tangney, Dearing, Wagner & Gramzow, 2000 aan de hand van zijn voorloper de The Self-Conscious Affect and Attribution Inventory (SCAAI) (Tangney, 1990) en is sindsdien enkele malen verbeterd tot zijn huidige versie. In 2003 is deze vragenlijst in het

Nederlands vertaald door Baneke (2003). De eerste versie van de TOSCA heeft een interne consistentie van .76 voor de schaamteschaal en .66 voor schuldschaal, maar is nog niet genormeerd. (Baneke, 2003)

Vragenlijst Actuele Gevoelens (VAG)

De Vragenlijst Actuele Gevoelens (VAG) is opgesteld door Tangney en is in 2003 in het Nederlands vertaald door Baneke (Baneke, 2003). Deze vragenlijst bestaat uit 18 stellingen over gevoelens in het dagelijkse leven en is gericht op schaamte- en schuldgevoelens (bijv. 'Ik zou wel door de grond willen zakken en verdwijnen'). Er moet op een zespuntsschaal worden aangegeven in hoeverre men het met de stellingen eens is. Het getal nul representeert 'helemaal niet' en het getal vijf representeert 'heel sterk'. In tegenstelling tot de TOSCA gaat deze vragenlijst niet over schaamte en schuld als persoonlijkheidstrekk ('trait'), maar als gemoedstoestand ('state'). De VAG meet hoe een respondent zich op het moment van invullen voelt, het toestandsbeeld. De Nederlandse normering is in ontwikkeling.

Hechtingsstijl Lijst (HSL)

De Hechtingsstijl Lijst (HSL) is in 1987 door Hazan en Shaver ontwikkeld en door Schrier en Oudenhoven in 2001 in het Nederlands vertaald. De vragenlijst bestaat uit 24 stellingen die gaan over de band met een ander (bijv. 'Ik voel me op mijn gemak in emotionele relaties'). Op een vijfpuntschaal kan worden aangegeven in hoeverre de respondent het eens is met de gegeven stelling. De hechtingsstijl vragenlijst is de eerste Nederlandse vragenlijst die de vier hechtingsstijlen meet. De lijst is sterk geïnspireerd op het model van Bartholomew (zie paragraaf 2.1.1). De subschalen van de vragenlijst hebben een interne consistentie range van $\alpha=.64$ voor de vermijdende schaal tot $\alpha=.80$ voor de angstige schaal.

Demografische gegevens

Op deze lijst wordt gevraagd naar algemene gegevens, zoals geslacht, nationaliteit en opleidingsniveau. Verder worden er ook naar meer specifieke persoonlijke gegevens gevraagd zoals typeringingen voor de vader en de moeder (bijv. 'Zou u drie kenmerken of typeringingen kunnen noemen die de relatie met uw moeder(figuur) tot uw tiende jaar beschrijven?'). Daarnaast wordt gevraagd naar de opvoedingssituatie, bijv. 'Welke kenmerken zijn van toepassing op de opvoeding die u gehad heeft?'. Er wordt vervolgens een opsomming gegeven van kenmerken van verschillende opvoedingsstijlen, zoals 'ordelijk', 'gespannen', 'liedevol' en 'streng', die de respondent aan kan kruisen wanneer dit kenmerk van toepassing is.

3.3 Hypothesen

Aan het eind van de bespreking van elk construct is beschreven wat op basis van de literatuur verwacht kan worden. Deze hypothesen zullen hier nogmaals concreet worden beschreven

1. Delinquenten zullen op de onveilige hechtingsstijlen: vermijdende, angstige gepreoccupeerde hechtingsstijl (gemeten door de HSL) hoger scoren dan niet-delinquenten.
2. Delinquenten scoren lager op vragenlijsten die de karaktertrek schaamte meten en waar direct schaamte wordt benoemd (gemeten met de ESS) en scoren hoger op vragenlijsten die schaamte als karaktertrek meten en waar niet direct schaamte wordt genoemd (gemeten met de TOSCA) dan niet-delinquenten. Op het toestandsbeeld schaamte scoren delinquenten hoger dan niet-delinquenten (gemeten met de VAG)
3. Scores op onveilige hechting, met name gepreoccupeerde en angstig hechting (gemeten met de HSL) hangen samen met hoge mate van schaamte (gemeten door middel van de VAG, ESS en TOSCA).
4. Hechting is, via schaamte, een voorspeller voor delinquent gedrag, dus onveilige hechting leidt tot meer schaamte en meer schaamte leidt vervolgens tot delinquent gedrag.
5. Opvoedingssituaties die als negatief worden omschreven (bv. 'streng, gespannen'), hangen samen met een onveilige hechtingsstijl.

3.4 Data-analyse

Data analyse wordt uitgevoerd met behulp van SPSS 12.0 voor Windows. Wanneer de verdeling van de variabelen normaal genoemd kan worden, dan zal door middel van een t-toets worden gekeken naar de verschillen tussen de delinquente groep en de niet-delinquente groep. Wanneer de verdeling niet normaal lijkt te zijn dan wordt er overgegaan naar een chi²-toets. Op deze manier worden de hypothesen 1 en 2 getoetst.

Om een beeld te krijgen van de samenhang tussen de genoemde factoren wordt een correlatieanalyse toegepast. Wanneer de variabelen normaal verdeeld zijn, wordt de Pearson correlatie toegepast, is dit niet het geval dan wordt gebruik gemaakt van de Spearman correlatie. Daarmee worden de hypothesen 3 en 5 getoetst.

Bij de gevonden scores voor schaamte en de hechtingsstijl wordt met behulp van stapsgewijs uitgevoerde logistische regressieanalyse nagegaan of en in welke mate de variabelen hechtingsstijl en schaamte voorspellend zijn voor het wel of niet vertonen van delinquent gedrag. Hierbij worden bij iedere stap de niet significante regressiecoëfficiënten uit de analyse verwijderd. Dit heeft als doel een voorspellend model te creëren dat aan kan geven of schaamte, hechting, of een interactie tussen deze concepten een voorspellende waarde hebben voor delinquent gedrag. Hiermee kan hypothese 4 getoetst worden.

4 RESULTATEN

Respondenten

In totaal zijn 91 (100%) mannen benaderd, waarvan 84 (92%) de vragenlijsten hebben geretourneerd. Uit deze lijsten zijn de vrouwen (n=5) niet in de analyses meegenomen. Daarnaast bleken personen ook de vragenlijst leeg terug gestuurd te hebben (n=7). Ook deze lijsten zijn geëxcludeerd. (zie tabel 1). Uiteindelijk bleken er 72 vragenlijsten bruikbaar voor het onderzoek, dat is 79% van het aantal benaderde mannen.

Tabel 1: overzicht vragenlijsten

	Geselecteerd (n)	Retour (n)	Bruikbaar (n)
Bedrijf A	18	13	13
Bedrijf B	7	7	5
Bedrijf C locatie 1	22	22	16
locatie 2	11	11	7
Bedrijf D	6	4	4
Bedrijf E	27	27	27
Totaal	91 (100%)	84 (92%)	72 (79%)

Van de 42 delinquenten is de gemiddelde leeftijd 33 jaar met een standaardafwijking van 12.9. (zie tabel 2). De leeftijd is bij de niet-delinquenten (n=72) is de gemiddelde leeftijd 37.73, gemeten met de open vraag met een standaarddeviatie van 13.97.

De delinquenten zijn allen laag opgeleid ($\leq$ MBO). Van de niet-delinquenten heeft 87.5% een MBO opleiding of een lager opleidingsniveau genoten. 80.6% van de niet-delinquenten heeft deze opleiding afgerond. Dit geldt voor 59.5% van de delinquenten. Daarnaast zijn alle respondenten, zowel de niet-delinquenten als de delinquenten, man.

Wat betreft de demografische factoren leeftijd, opleidingsniveau en geslacht komen beide groepen overeen. (zie tabel 2)

Tabel 2: demografische gegevens

	Delinquent (n=42)	Niet-delinquent (n=72)
	Gem. (SD)	Gem. (SD)
Leeftijd	33.0 (12.9)	37.7 (14.0)
Opleiding	$\leq$ MBO (100.0%)	$\leq$ MBO (87.5%)

Hypothese 1: Delinquentie en hechting

De verdeling van de verschillende hechtingsstijlen blijkt normaal te zijn. Er is echter sprake van één uitschieter, deze wijkt meer dan twee standaarddeviaties van het gemiddelde af. Deze wordt geëxcludeerd in verdere analyses. (zie bijlage III)

Delinquenten zijn significant angstiger ($F=5.75$, $p=0.02$) gehecht. Bij de vermijdende ($F=3.60$, $p=0.06$) en gepreoccupeerde stijl ($F=3.33$, $p=0.07$) is er sprake van een borderline significantie. (zie tabel 3)

Echter tussen delinquenten en niet-delinquenten zijn er geen significante verschillen te vinden wat betreft de zekere hechtingstijl ($F=0.48$, $p=0.49$).

Tabel 3: Scores op hechtingsstijlen

	Delinquent	Niet-delinquent
	Gem. (SD)	Gem. (SD)
Angstige stijl *	11.62 (4.92)	9.74 (2.74)
(range: 4-20)		
Vermijdende stijl	16.09 (3.63)	14.78 (3.69)
(range: 5-25)		
Zekere stijl	29.66 (6.15)	28.69 (6.05)
(range: 8-40)		
Gepreoccupeerde stijl	17.37 (5.98)	15.61 (3.35)
(range: 6-30)		

* $p < 0.05$

Hypothese 2: Delinquentie en schaamte

Alleen de schaamte gemeten met de TOSCA blijkt normaal verdeeld te zijn. De schaamte gemeten met de ESS en de VAG zijn niet normaal verdeeld. (zie bijlage III). Daarnaast is er bij de schaamte gemeten met de ESS sprake van één uitschieter. Aangezien deze uitschieter extreem hoge waarden vertoont (afwijking meer dan twee standaarddeviaties vanaf het gemiddelde) wordt deze geëxcludeerd in de verdere analyses.

Het blijkt dat delinquenten significant meer schaamte vertonen, gemeten door de VAG ($\chi^2=52.61$, $p=0.00$), maar niet gemeten met de TOSCA ($F=0.47$, $p=0.50$) en de ESS ($\chi^2=33.21$, $p=0.23$). Op de lijsten waar gevraagd wordt naar schaamte als karaktertrek verschillen de delinquenten niet significant van de niet-delinquenten. Wanneer schaamte als gemoedstoestand wordt gemeten dan scoren de delinquenten hoger. (zie tabel 4 en 5)

Tabel 4: schaamte scores, niet-normale verdeling

	Delinquent	Niet-delinquent
	Mediaan	Mediaan
ESS-schaamte (range: 25-100)	42.0	32.0
VAG-schaamte ** (range: 0-30)	13.0	0.0

** p < 0.01

Tabel 5: schaamte scores, normale verdeling

	Delinquent	Niet-delinquent
	Gem. (SD)	Gem. (SD)
TOSCA-schaamte (range: 16-80)	35.35 (9.00)	42.06 (9.28)

Hypothese 3: Schaamte, hechting en delinquentie

ESS Schaamte correleert positief met VAG schaamte ($r=0.58$, $p<0.01$) en met TOSCA schaamte ($r=0.33$, $p<0.01$). Ook de TOSCA-schaamte correleert positief met de VAG-schaamte ($r=0.52$, $p<0.01$). Alle schaamtelijsten correleren dus met elkaar.

ESS-schaamte hangt positief samen met twee onveilige hechtingsstijlen; angstige stijl ($r=0.48$, $p<0.01$), en gepreoccupeerde stijl ($r=0.50$, $p<0.01$). Dit patroon zien we ook bij de VAG, waarbij de angstige ($r=0.35$, $p<0.01$) en de gepreoccupeerde stijl ($r=0.36$, $p<0.01$) positief correleren met schaamte. Dit beeld wordt wederom bevestigd door de TOSCA. Bij deze lijst correleren de angstige ($r=0.34$, $p<0.01$) en de gepreoccupeerde hechtingsstijl ($r=0.30$, $p<0.01$) positief met schaamte. (zie tabel 6) Er lijkt dus een samenhang te bestaan tussen zowel schaamte gemeten als gemoedstoestand en als karaktertrek en de angstige en gepreoccupeerde hechtingsstijl. Hoe angstiger of hoe meer gepreoccupeerd een persoon gehecht is hoe meer schaamte hij zal ervaren.

Tabel 6: correlaties

	1	2	3	4	5	6	7
1 Angstige stijl							
2 Vermijdende stijl	.30**						
3 Zekere stijl	-.20	.25*					
4 Gepreoccupeerde stijl	.68**	.08	-.11				
5 ESS	.48**	.11	-.17	.50**			
6 VAG	.35**	-.07	-.19	.36**	.58**		
7 TOSCA	.34**	-.02	-.18	.30**	.33**	.52**	

** correlatie significant op 0.01 niveau (tweezijdig)

* correlatie significant op 0.05 niveau (tweezijdig)

Wanneer we echter beide groepen apart bekijken, is er bij de niet-delinquenten sprake van een sterke samenhang tussen de schaamte scores op de ESS en de VAG en de angstige hechtingstijl (ESS: $r=0.44$, $p<0.01$, VAG: $r=0.37$, $p<0.01$). Ook de gepreoccupeerde stijl hangt positief samen met deze twee schaamte schalen (ESS: $r=0.36$, $p<0.01$, VAG: $r=0.30$, $p<0.05$).

Opvallend is dat bij de delinquente groep de zekere hechtingsstijl negatief samenhangt met alle schaamte-scores (ESS: $r=-0.47$, $p<0.05$, VAG: $r=-0.46$, $p<0.01$, TOSCA: $r=-0.45$, $p<0.05$). Deze trend van samenhang zien we ook bij de niet-delinquenten, maar dit verband is niet significant. De veilige hechting stijl hangt, hoewel dit alleen bij de delinquente groep significant is, in beide groepen negatief samen met de schaamte scores gemeten met de drie lijsten. De drie onveilige vormen van hechting hangen in beide groepen positief samen met de drie schaamte-scores. Voor de delinquente groep is dit het geval bij de angstige stijl ($r=0.50$, $p<0.05$) en de gepreoccupeerde stijl ($r=0.74$, $p<0.01$) en de ESS score. Voor de VAG geldt dit bij de gepreoccupeerde stijl ($r=0.40$, $p<0.05$) en bij de TOSCA geldt deze samenhang voor de angstige ($r=0.39$, $p<0.05$) en de gepreoccupeerde stijl ($r=0.43$, $p<0.05$). De vermijdende stijl hangt in geen van beide groepen significant samen met een van de schaamte scores (zie tabel 7 en 8).

Tabel 7: correlaties niet-delinquenten

	1	2	3	4	5	6	7
1 Angstige stijl							
2 Vermijdende stijl	.42**						
3 Zekere stijl	-.02	.38**					
4 Gepreoccupeerde stijl	.63**	.17	.19				
5 ESS	.44**	.19	-.12	.36**			
6 VAG	.37**	-.12	-.20	.30*	.62**		
7 TOSCA	.24	-.02	-.15	.23	.04	.15	

** correlatie significant op 0.01 niveau (tweezijdig)

* correlatie significant op 0.05 niveau (tweezijdig)

Tabel 8: correlaties delinquenten

	1	2	3	4	5	6	7
1 Angstige stijl							
2 Vermijdende stijl	.10						
3 Zekere stijl	-.50**	-.07					
4 Gepreoccupeerde stijl	.73**	-.12	-.48**				
5 ESS	.50*	-.08	-.47*	.74**			
6 VAG	.30	-.20	-.46*	.40*	.44*		
7 TOSCA	.39*	-.25	-.45*	.43*	.62**	.62**	

** correlatie significant op 0.01 niveau (tweezijdig)

* correlatie significant op 0.05 niveau (tweezijdig)

Hypothese 4: Voorspellers voor delinquent gedrag

Uit bovenstaande correlatieanalyse blijkt dat, wanneer er geen onderscheid wordt gemaakt tussen beide groepen, is er slecht in één geval sprake van een correlatie groter dan de $r=0.50$: de relatie tussen gepreoccupeerde en angstige hechting is $r=0.68$ ($p<0.01$). Dit betekent dat deze twee variabelen niet beide in de regressieanalyse kunnen worden verwerkt in verband met multicollineariteit. Er wordt dan ook een keuze gemaakt uit deze twee variabelen. Uit de literatuur blijkt dat gepreoccupeerde hechtingsstijl later aan de drie andere hechtingsstijlen is toegevoegd. Daarom wordt er gekozen om gepreoccupeerde hechting niet in het model toe te voegen. Alle overige significante variabelen en interactietermen tussen de verschillende schaamtescores en hechtingsstijlen komen in de regressieanalyse. Schaamte, gemeten door de VAG, de vermijdende en de angstige hechtingsstijlen en de interactie tussen deze hechtingsstijlen en het toestandsbeeld van schaamte komen in het model. Bij elke stap wordt de meest niet-significante variabele uit het model verwijderd. Uiteindelijk blijken VAG schaamte en de interactie tussen de VAG schaamte en de twee onveilige hechtingsstijlen significante voorspellers ($p<0.01$) te zijn voor delinquent gedrag. (zie tabel 9). Delinquent gedrag wordt voor 42.1% verklaard uit deze variabelen (VAG-schaamte $B=1.17$, interactie tussen VAG-schaamte en de angstige hechtingsstijl $B=0.99$ en de interactie tussen VAG-schaamte en de vermijdende hechtingsstijl $B=1.02$).

De kwaliteit van de hechting is dus volgens dit model geen directe voorspeller voor delinquent gedrag, dit geldt wel voor schaamte.

Tabel 9: regressie-analyse

	Exp. (B)	Sig.	95% BI voor Exp.(B)
VAG-Schaamte	1.17	.00	0.72-1.91
VAG-schaamte * Angstige stijl	0.99	.00	0.97-1.00
VAG-schaamte * vermijdende stijl	1.02	.00	0.98-1.05
Constante	0.13	.00	

Hypothese 5: Opvoedingssituatie

Alleen bij de niet-delinquente groep is direct gevraagd naar typeringen voor de vader en de moeder voor het tiende jaar (zie bijlage II). Opvallend is dat veel respondenten deze vraag niet ingevuld hebben ($n=37$). De respondenten die de vraag wel hebben ingevuld gebruikten zonder uitzondering woorden die als positief bestempeld kunnen worden. Dus hoewel binnen deze respondentengroep personen voorkwamen met het onveilige hechtingstype omschrijven zij hun ouders positief.

Daarnaast werd gevraagd naar kenmerken die van toepassing waren op de opvoeding zoals de respondenten die gehad hebben. Ook hier is wederom 'liefdevol' en 'ontspannen' de meest gebruikte term. Kenmerken die de indruk kunnen wekken van een negatieve opvoedingssituaties (bv. 'onderdrukkend', 'afstandelijk' en 'gespannen') worden slechts enkele malen genoemd.

5 CONCLUSIE EN DISCUSSIE

Voor deze studie zijn delinquenten en niet-delinquenten, die overeenkomen wat betreft leeftijd, geslacht en opleidingsniveau, vergeleken met elkaar op de constructen schaamte en hechting, met als uitgangspunt dat het verkrijgen van inzicht in deze twee constructen mogelijk indicaties kan geven voor de richting van de behandeling die de delinquente groep ontvangt.

Het blijkt dat delinquenten inderdaad onveiliger gehecht dan niet-delinquenten. Hoewel er bij twee van de drie onveilige hechtingsstijlen sprake is van een borderline significantie, mag er op basis van deze resultaten wel vanuit gegaan worden dan er sprake is van een trend richting meer onveilige hechting bij delinquenten. Uit de dossiers van de delinquenten blijkt dat zij vaak niet veel weten van hun vroegere jeugdijaren. Informatie over hun geboorte of eerste levensjaren wordt vaak niet herinnerd of zijn niet bekend. Er mag vanuit gegaan worden dat het contact met de opvoeders over sociaal en emotionele zaken daarom minimaal is. Mogelijk dat de interacties tussen het kind en de opvoeder niet tot stand is gekomen die essentieel is voor de vorming van bepaalde hersengebieden en de hechting. Daarnaast is het ook zeer goed mogelijk dat juist door de schaamte op dit gebied er sprake is van onderrapportage. Delinquenten zeggen niets meer te kunnen herinneren, juist omdat de jeugdijaren schaamtevolle herinneringen oproept.

Daarnaast scoren delinquenten significant hoger op het toestandsbeeld van schaamte dan niet-delinquenten. Het toestandsbeeld van schaamte is in deze studie gemeten met een vragenlijst die de schaamte op het moment van invullen meet. Ten tijde van het invullen bevinden de delinquenten zich in het strafproces. Het is zeer goed mogelijk dat zij in dit proces bezig zijn met de bewustwording van hun delict. Waarschijnlijk roept dit gevoelens van schaamte op. ‘Van de aardbodem willen verdwijnen’ en ‘je gezicht verliezen’ zijn uitspraken die op dergelijke momenten mogelijk de gevoelens van de delinquenten beschrijven. De publiekelijke blootstelling en het bewustwordingsproces zouden zeer goed de ‘trigger’ kunnen zijn voor deze gevoelens.

Op de karaktertrek schaamte blijkt dat delinquenten en niet-delinquenten niet-significant van elkaar te verschillen. Hoewel het moeilijk is om over niet-significantie resultaten te speculeren, wil het niet achterwege laten enige opmerkingen over dit onderdeel van het concept schaamte te plaatsen.

Op basis van de theorie werd verwacht dat delinquenten lager zouden scoren op de karaktertrek schaamte, waarbij schaamte direct werd genoemd en hoger zouden scoren wanneer karakterschaamte indirect werd gemeten. Dit blijkt, gemeten door de twee lijsten in deze studie (de ESS en de TOSCA), niet aangetoond te kunnen worden. Mogelijk dat de relatief kleine steekproef van delinquenten (n=42) de oorzaak is van het niet aan kunnen tonen van verschillen.

Daarnaast kan niet worden aangetoond dat een indirecte of directe manier van vragen naar schaamte een verschil lijkt te maken. De ESS, die direct schaamte benoemt, laat geen significante verschillen

tussen de beide groepen zien. Ditzelfde geldt voor de TOSCA, die schaamte op een indirecte manier meet. De theorie van Lewis over 'bypassed shame' kan in deze studie niet bevestigd worden. Het is daarom des te belangrijker verder onderzoek te doen en een grotere steekproef te verzamelen. Op basis van deze gegevens kan ook niet worden aangetoond dat het tegendeel waar is. Verder onderzoek op dit gebied lijkt noodzakelijk.

Verder blijkt veilige hechting negatief met alle schaamtelijsten samen te hangen en alle onveilige hechtingsstijlen positief met alle schaamtelijsten. Er is een negatief verband tussen veilige hechting en schaamte. Dus hoe veiliger iemand gehecht is hoe minder schaamte hij zal ervaren. Dit is conform de theoretische basis en de hypothese die gesteld is. Waarschijnlijk dat kinderen die veilig gehecht zijn in de jonge jaren, geleerd hebben de hoge niveaus van opwinding die samengaan met schaamte, te verlagen. Bij onveilige hechting lijkt dit niet het geval te zijn. De theorie van Schore (2003) lijkt hiermee bevestigd te zijn. Ook de theorie van Lewis (1971) en Bowlby (1974) lijkt met deze resultaten overeen te komen. Verder onderzoek om deze samenhang en de richting van deze samenhang te onderzoeken is van belang.

Opvallend is dat wanneer de groepen gesplitst worden de correlaties tussen de schaamtescores en de hechtingsstijlen in vrijwel alle gevallen bij de delinquenten sterker wordt. De samenhang tussen schaamte en de kwaliteit van de hechting is dus bij de delinquente groep groter. Dit zou kunnen komen door het feit dat delinquenten belang hebben bij het naar waarheid invullen van de vragenlijsten.

Het blijkt dat niet alle vormen van hechting en alle schaamte scores voorspellers zijn voor delinquent gedrag. Uit de logistische regressie-analyse blijkt dat VAG-schaamte een directe voorspeller is voor delinquent gedrag. Omdat er in deze studie niet daadwerkelijk sprake is van een voor- en een nameting is het vaststellen van voorspellers voor delinquent gedrag arbitrair. Het is zeer goed mogelijk dat niet de VAG-score voorspellend is voor delinquent gedrag, maar dat delinquenten hogere scores behalen op de VAG. Delinquentie zou daarmee een voorspeller zijn voor de VAG-score en niet andersom.

Uit de beschreven literatuur mag aangenomen worden dat onder andere hechting aan de basis ligt voor de vorming van schaamte. Deze aanname wordt ondersteund door de gevonden resultaten. De interactie tussen schaamte en hechting lijkt te bestaan tussen de vermijdende en angstige hechtingsstijl en de VAG scores. Hechting ligt dus aan de basis van de ontwikkeling van schaamte en schaamte is van invloed op delinquent gedrag. Het lijkt dus gezien de resultaten dat de hechting in de jeugd jaren inderdaad bijdraagt aan de vorming van schaamte en dat deze combinatie bepaald hoe met conflicten wordt omgegaan.

Hoewel verwacht werd dat onveilige hechtingsstijlen een directe voorspeller zouden zijn voor delinquent gedrag lijkt dit niet het geval te zijn bij deze doelgroep. Mogelijk dat de verschillende onveilige hechtingsstijlen teveel differentiëren, waardoor het lastig wordt deze indeling te maken.

Momenteel is de discussie dan ook gaande of de vier hechtingsstijlen wel betrouwbaar zijn en er niet teruggekeerd moet worden naar de veilige/onveilige indeling.

In het model zijn niet-significante variabelen niet meegenomen. Het is van belang meer onderzoek te doen bij deze doelgroep, zodat een meer betrouwbaarder model uit de logistische regressie analyse ontwikkeld kan worden.

Uit bovenstaand blijkt dat zowel hechting als schaamte voorspellers zijn voor delinquent gedrag. Het is daarom van belang aandacht te besteden aan deze twee concepten bij de behandeling van delinquenten. Het rechtstreeks aanspraak doen op schaamte kan leiden tot vermijding en agressief gedrag. Het is naar mijn idee van belang je als behandelaar te realiseren dat er bij veel delinquenten sprake is van basale tekorten aan veiligheid. Vertrouwen in de ander, dus ook in de behandelaar, zal niet vanzelfsprekend aanwezig zijn. Dit contact zal eerder gevoelens van wantrouwen en angst oproepen. Het creëren van een vertrouwensrelatie zou aan de basis moeten liggen van de behandeling. Het bespreken van een thema als schaamte zou op een directe manier, met name in de begin stadium van de behandeling, vermeden moeten worden. Wanneer vertrouwen is ontstaan tussen de behandelaar en de delinquent zo voorzichtig over schaamte gesproken kunnen worden. Het identificeren van gebeurtenissen die schaamte oproepen is daarbij van belang. Op deze manier kan schaamte herkend en erkend worden. Het laten inzien van het feit dat schaamte vervormd wordt en het vervolgens aanleren van andere reacties, zou een belangrijk doel kunnen zijn in de behandeling.

Het is van belang vervolgonderzoek te doen naar deze twee componenten in de behandeling van delinquenten.

Bij het vragen naar de opvoedingssituaties viel vooral op dat, onafhankelijk van de hechtingsstijl, er positieve termen gebruikt worden om de vader, moeder en opvoedingssituatie te omschrijven. Respondenten beschrijven dus onafhankelijk van hun hechtingsstijl ouders en de opvoedingssituatie voornamelijk positief. Hoewel er basale tekorten aanwezig zijn geweest in de jeugdijaren, waardoor mogelijk een onveilige hechtingsstijl is ontstaan, zijn respondenten positief over de opvoeding die zij hebben gehad. Mogelijk dat de beschrijving en beleving van de ervaring van de respondenten daardoor in twijfel gebracht kan worden. Dit is een gevaar van het gebruik van zelfrapportage. De relatie tussen schaamte en hechting zou daardoor in twijfel worden gebracht.

Verder bleek bij de evaluatie van de vragenlijsten, die zijn afgenomen bij de niet-delinquenten, dat veel personen de vragen niet begrepen. Het niveau van de vragen was dusdanig hoog dat deze doelgroep moeite had met het begrijpen en invullen van de vragen. Van één bedrijf kreeg ik tijdens de evaluatie zelfs te horen dat de jongeren meerdere uren of zelfs de hele middag met het invullen van de lijsten bezig waren geweest. Ik ben daarom dan ook van mening dat, wanneer men op een efficiënte en effectieve manier onderzoek wil doen naar deze concepten onder deze doelgroep, de aanwezige lijsten

dusdanig veranderd moeten worden dat het ook begrijpelijk is voor personen met een lager opleidingsniveau. Duidelijk geformuleerde vragen, ja/nee antwoordcategorieën en korte vragenlijsten zouden de bereidwilligheid van deze doelgroep vergroten. Bovendien zou de betrouwbaarheid van onderzoek op deze manier vergroot kunnen worden. Hiermee zou het inzicht in deze belangrijke concepten schaamte en hechting vergroot kunnen worden.

Gebaseerd op deze studie mag aangenomen worden dat hechting en schaamte belangrijke concepten zijn die meer inzicht kunnen geven in het gedrag en de behandeling van delinquenten. Vervolgonderzoek, met deze resultaten als basis, zouden zeer interessante en maatschappelijke relevante informatie op kunnen leveren.

REFERENTIELIJST

- Ainsworth, M.D.S., Blehar, M., Waters, E., Wall, S. (1978). *Patterns of attachment*. Hillsdale, New York: Erlbaum
- Andrews B. (1998). Methodological and Definitional Issues in Shame Research. In Gilbert, P., & Andrews, B. (Eds.), *Shame: interpersonal behavior, psychopathology and culture* (39-54). New York/Oxford: Oxford University Press.
- Archet, J. (1994). Power and male violence. In J. Archer, *Male violence*. London: Routledge.
- Baneke, J.J. (2002). Het Antigone-Paradigma. Conflict, communicatie en Gezondheid. *Oratie*. Universiteit Twente. Enschede
- Baneke, J.J. (2003) Vragenlijst Reactie op Alledaagse Gebeurtenissen (vertaling Test of Self-Conscious Affect), Enschede.
- Baneke, J.J. (2003) Ervaring met Schaamte Schaal (vertaling The experience of Shame Scale), Enschede.
- Barrett, K. C. (1995). A functionalist approach to shame and guilt development. In J. P. Tangney & K. W. Fischer (Eds.), *Self-conscious emotions: The psychology of shame, guilt, embarrassment, and pride* (pp. 25–63). New York: Guilford.
- Bartholomew, K. (1990). Avoidance of Intimacy: An Attachment Perspective. *Journal of Social and Personal Relations*, 7, 147-178.
- Bartholomew, K. & Horowitz, L.M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- Belsky, J., Domitrovic, C., & Crnic, K. (1997). Temperament and Parenting Antecedents of Individual Differences in Three-Year-Old Boys' Pride and Shame Reactions. *Child Development*, 68 (3), 456-466.
- Bennett, D.S., Sullivan, M.W., & Lewis, M. (2005). Young Children's Adjustment as a Function of Maltreatment, Shame, and Anger. *Childmaltreatment*, 10 (4), 311-323.
- Bowlby, J. (1974). *Attachment and loss: Volume I Attachment*. London: The Hogarth Press and The Institute of Psycho-analysis.
- Bowlby J. (1988). *A Secure Base, parent-child attachment and healthy human development*. Basic book, inc. Publishers. New York
- Braithwaite, J. (2000). Shame and criminal justice. *Canadian Journal of Criminology*. 281-298
- Cassidy, J. & Shaver P.R. (1999). *Handbook of attachment; Theory, Research, and Clinical Applications*. The Guilford Press. New York. London
- Deelman, B., Eling, P., Haan de, E., Zomeren van, E. (2004). *Klinische Neuropsychologie*. Amsterdam: Boom

- Dutton, G.D., van Ginkel, C., & Starzomski, A. (1995). The role of shame and guilt in the intergenerational transmission of abusiveness. *Violence and Victims, 10* (), 121-131
- Erikson, E. (1950). *Childhood and society*. New York: Norton.
- Fergusson, D., Swain-Campbell, N., & Horwood, J. (2004). How does childhood economic disadvantage lead to crime? *Journal of Child Psychology and Psychiatry, 45* (5), 956-966.
- Finzi, R., Cohen, O., Sapir, Y., Weizman, A. (2000). Attachment styles in maltreated children: a comparative study. *Child Psychiatry and Human Development, 31*(2), 113-130
- Freud, S. (1930). *Three contributions to the theory of sex*. New York: Nervous and Mental Disease Publishing Company. (Original work published 1905)
- Gilbert, P., & Andrews, B. (1998). *Shame: interpersonal behaviour, psychopathology and culture*. New York/Oxford: Oxford University Press.
- Gross, C.A., & Hansen, N.E. (1999). Clarifying the experience of shame: the role of attachment style, gender, and investment in relatedness. *Personality and Individual Differences, 28*, 897-907
- Hirschi, J. (1969). *Causes of delinquency*. University of California Press, Berkeley
- Kaufman, G. (1989). *The psychology of shame: Theory and treatment of shame-based syndromes*. New York: Springer.
- Lewis, H. B. (1971). *Shame and guilt in neurosis*. New York: International Universities Press.
- Lewis, M. (1992). *Shame: The exposed self*. New York/London. The free press.
- Lewis, M., & Ramsay, D. (2002). Cortisol response to embarrassment and shame. *Child development, 73* (4), 1034-1045.
- Lewis, M. (2003). The role of the self in shame. *Social Research, 70* (4), 1181-1204.
- Lorenz, K.Z. (1937). The companion in the bird's world. *Auk, 54*, 245-273.
- Magai, C., Hunziker, J., Mesias, W., Culver, C.L. (1999). Adult attachment styles and emotional biases. *International Journal of Behavioral Development, 24* (3), 301-309
- Magai, C. (1999) Affect, Imagery, and attachment. In Cassidy. *Handbook of attachment*.
- Main, M. (1996). Introduction to the special section on attachment and psychopathy: 2. Overview of the field of attachment. *Journal of Consulting and Clinical Psychology, 64*(2), 2347-243
- Oudenhoven, van J.P., & Hofstra, J. (2001) *De Hechtingsstijlijst (HSL): Handleiding*. Rijksuniversiteit Groningen
- Parker J.S. & Benson, M.J. (2004). Parent-adolescent relations and adolescent functioning: self-esteem, substance abuse and delinquency. *Adolescence, 39* (155)
- Scheff, T. J. & Retzinger, S.M. (1997). Shame, Anger and the Social Bond: A Theory of Sexual Offenders and Treatment. [digitale versie]. *Electronic Journal of Sociology*
- Scheff, T. J. & Retzinger, S.M. (2000). Shame as the master emotion of everyday life. [digitale versie]. *Journal of mundane behaviour*.
- Schore, A.N. (2003). *Affect Dysregulation and disorders of the self*. W.W. Norton & Compagnie. New York. London

- Schore, A.N. (2001). Effects of a secure attachment relationship on right brain development, affect regulation and mental health. *Infant mental health Journal*, 22(1-2), 7-66.
- Suomi, S.J., Harlow, H.F., Novak, M.A. (1974). Reversal of social deficits produced by isolation rearing by monkeys. *Journal of human evolution*, 3, 527-534
- Tangney, J.P., Miller, R.S., Flicker, L., & Barlow, H. (1996). Are Shame, Guilt, and Embarrassment Distinct Emotions? *Journal of Personality and Social Psychology*, 70 (6), 1256-1269
- Tangney, J.P., Wagner, T.P., & Gramzow, R. (1992), Proneness to Shame, Proneness to Guilt, and Psychopathology. *Journal of Abnormal Psychology*, 101 (3), 469-478.
- Tangney, J.P. & Dearing, R.L. (2002) *Shame and guilt*. New York: The Guilford Press.
- Tavecchio, L.W.C., Stams, G.J.J.M., Brugman, D., Thomeer-Bouwers M.A.E. (1999). Morel Judgement and Delinquency in Homeless Youth. *Journal of Moral Education*, 28(1), 63-79.
- Tomkins, S.S. (1963) *Affect, imagery, consciousness: vol 1 The negative affects*. New York: Springer
- Turner in Cassidy, J. & Shaver P.R. (1999). *Handbook of attachment; Theory, Research, and Clinical Applications*. The Guilford Press. New York. London
- Van Dale (2005). *Groot woordenboek van de Nederlandse Taal*. Utrecht/Antwerpen
- Van Ijzendoorn, M.H. (1997). Attachment, Emergent Morality, and Aggression: Toward a Developmental Socioemotional Model of Antisocial Behaviour. *International Journal of Behavioural Development*, 21(4), 703-727.
- Weerman, F.M. (1998). *Het belang van bindingen. De bindingstheorie als verklaring van verschillen en veranderingen in delinquent gedrag*. Proefschrift. Rijksuniversiteit Groningen. Faculteit der Rechtsgeleerdheid.

Contactpersoon: Els Kors
e-mail: e.kors@student.utwente.nl
tel.: 06-46342611

Enschede, 25 oktober 2005

Betreft: selectie van steekproef i.v.m. wetenschappelijk onderzoek

Geachte heer /mevrouw,

Binnen de bijzondere leerstoelgroep Conflict, Communicatie en Gezondheid van de Universiteit Twente doen wij wetenschappelijk onderzoek naar factoren die psychische gezondheid en het functioneren van mensen bevorderen of hinderen, zowel in hun privéleven, als op het werk.

In verband met dit onderzoek zoeken wij mannen met een maximaal opleidingsniveau van VMBO (met eventueel een korte aanvullende praktijkopleiding), in de leeftijdscategorie tussen de 18 en 50 jaar, die bereid zijn aan het onderzoek mee te werken.

Onze vraag aan u is of er binnen uw organisatie een mogelijkheid bestaat om deze mannen te selecteren. Mannen die binnen de genoemde groep vallen en vrijwillig bereid zijn aan het onderzoek mee te werken, krijgen een aantal vragenlijsten toegezonden, al dan niet aangevuld met een interview. Gemiddeld duurt het invullen van de vragenlijsten 20 minuten. Het spreekt voor zich dat de privacy van de geselecteerde mannen gewaarborgd is binnen het onderzoek en dat de gegevens anoniem verwerkt zullen worden.

Bij publicatie van de onderzoeksresultaten zal ook het bedrijf geanonimiseerd zijn. Wel bestaat de mogelijkheid dat wij uw bedrijf informeren over de resultaten van de totale groep van uw medewerkers. Uw medewerking als bedrijf zal – indien u dat op prijs stelt – wel vermeld staan in ons onderzoeksverslag.

Graag zouden wij met u in contact willen komen om het bovenstaande toe te lichten en de mogelijkheden te bespreken. U kunt ons bereiken via bovenstaand e-mail adres en/of telefoonnummer.

Met vriendelijke groet,

Els Kors, ba hbo
Drs. Lieke Christenhusz, wetenschappelijk onderzoeker
Prof.dr. Joost Baneke, projectleider

BIJLAGE II

Enschede, [DATUM]

Beste meneer/mevrouw,

Met de hulp van [BEDRIJF X] zijn wij bezig met een onderzoek naar factoren die gezondheid en het functioneren van mensen op hun werk of privé-leven bevorderen of verhinderen.

In deze enveloppe vindt u een vragenlijst over dit onderwerp. Wij willen u vragen de lijst nauwkeurig en naar waarheid in te vullen. Er bestaan geen goede of foute antwoorden. Denkt u niet te lang na over de antwoorden, maar vul in wat het eerst in u opkomt. Het invullen van de vragenlijst zal ongeveer 15 tot 20 minuten duren. Leest u voor het invullen van de vragen, de instructie boven de vragenlijst rustig en nauwkeurig door.

Na het invullen van de vragenlijsten kunt u deze zonder uw naam in de witte enveloppe doen, deze dichtplakken en afgeven aan [CONTACTPERSOON BEDRIJF]. De lijsten zullen anoniem verwerkt worden.

Hartelijk dank voor uw medewerking.

Met vriendelijke groet,

Els Kors
Universiteit Twente

Datum: 2006

1. Wat is uw geslacht? *Kruis het antwoord aan dat voor u geldt.*

- Man
- Vrouw

2. Wat is uw leeftijd?

..... jaar

3. Wat is uw geboorteland?

.....

4. Wat is uw nationaliteit?

.....

5. Wat is uw hoogst gevolgde opleiding? *Kruis het antwoord aan dat voor u geldt.*

☐ Basisschool	☐ MBO
☐ IVBO	☐ HBO
☐ VMBO	☐ WO
☐ HAVO	☐ Anders, namelijk .....
☐ VWO	

6. Heeft u deze opleiding voltooid? *Kruis het antwoord aan dat voor u geldt.*

- Ja, ik heb deze opleiding voltooid
- Nee, ik heb deze opleiding niet voltooid
- Nee, ik ben nog met deze opleiding bezig

7. Wat is uw beroep?

.....

8. Waar bent u geboren? *Kruis het antwoord aan dat voor u geldt*
- Thuis
  - Ziekenhuis
  - Anders, namelijk.....

9. Verliep uw geboorte zonder problemen? *Kruis het antwoord aan dat voor u geldt*
- Ja
  - Nee

10. Door wie bent u opgevoed? *Kruis het antwoord aan dat voor u geldt*
- Biologische vader en biologische moeder
  - Biologische vader
  - Biologische moeder
  - Anders, namelijk.....

Bent u niet door uw biologische vader en/of moeder opgevoed, beantwoord de volgende vragen dan, zoals die voor uw voornaamste opvoeder(s) gelden.

11. Zou u drie kenmerken of typeringen kunnen noemen die de relatie met uw moeder(figuur) **tot** uw 10^e jaar beschrijven?

1. ....

2. ....

3. ....

12. Zou u drie kenmerken of typeringen kunnen noemen die de relatie met uw vader(figuur) **tot** uw 10^e jaar beschrijven?

1. ....

2. ....

3. ....

13. Welke kenmerken zijn van toepassing op de opvoeding zoals u die gehad heeft?
Meerdere antwoorden zijn mogelijk

☐ Ordelijk	☐ Chaotisch
☐ Ontspannen	☐ Gespannen
☐ Streng	☐ Flexibel
☐ Onderdrukkend	☐ Liefdevol
☐ Afstandelijk	☐ Anders namelijk; .....

Evaluatieformulier

Ter afsluiting van het onderzoek zou ik graag van u willen weten wat u van de vragen vond. Geef bij de onderstaande vragen aan in hoeverre u het eens ben met de stelling. Omcirkel het cijfer dat voor u geldt.

- 1 betekent 'Sterk mee oneens'
- 2 betekent 'Mee oneens',
- 3 betekent 'Enigszins',
- 4 betekent 'Mee eens'
- 5 betekent 'Sterk mee eens'.

De onderstaande vragen zijn van toepassing op bladzijde 1 en 2 van de vragenlijst

1.	Ik vond het taalgebruik van de vragen makkelijk.	1	2	3	4	5
2.	Ik vond de vragen makkelijk te beantwoorden.	1	2	3	4	5
3.	Ik begreep de vragen.	1	2	3	4	5
4.	Het antwoord dat ik wilde geven stond bij de antwoordmogelijkheden.	1	2	3	4	5
5.	Ik vond de vragen te persoonlijk.	1	2	3	4	5
6.	Ik moest lang nadenken over het antwoord op de vraag.	1	2	3	4	5

De onderstaande vragen gelden voor de bladzijde 3 tot en met 9

7.	Ik vond het taalgebruik van de vragen makkelijk.	1	2	3	4	5
8.	Ik vond de vragen makkelijk te beantwoorden.	1	2	3	4	5
9.	Ik begreep de vragen.	1	2	3	4	5
10.	Het antwoord dat ik wilde geven stond bij de antwoordmogelijkheden.	1	2	3	4	5
11.	Ik vond de vragen te persoonlijk.	1	2	3	4	5
12.	Ik moest lang nadenken over het antwoord op de vraag.	1	2	3	4	5

13. In vergelijking met bladzijde 1 en 2 waren de vragen op bladzijde 3 tot en met 9;

U mag meerdere antwoorden aankruisen

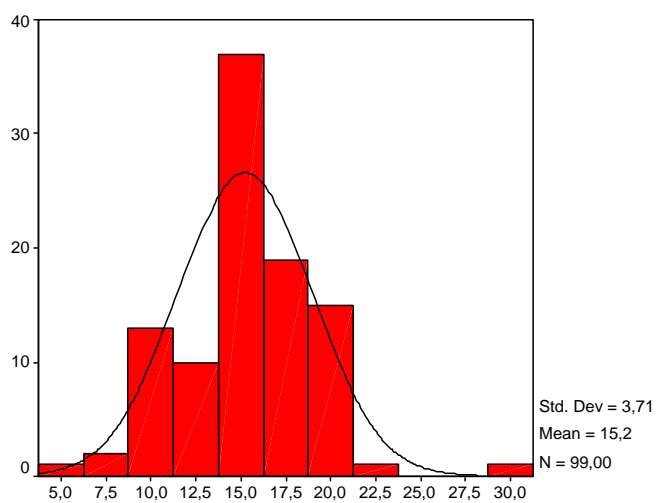
☐ moeilijker	☐ duidelijker
☐ makkelijker	☐ onduidelijker
☐ Anders namelijk.....	

14. Wat is uw algemene indruk van de hele vragenlijst uitgedrukt in een cijfer van 1-10
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

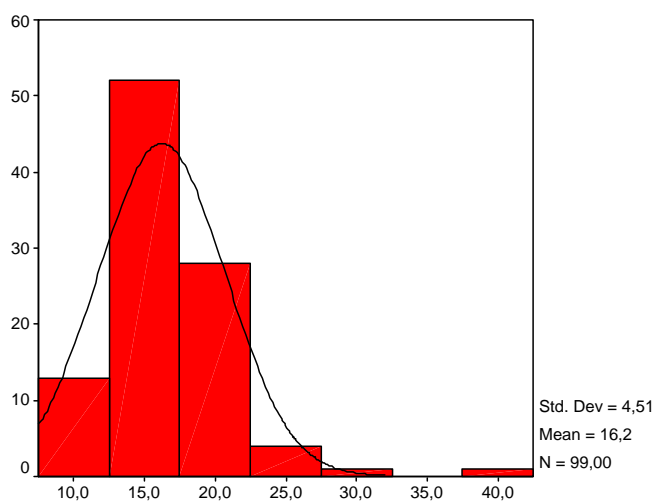
Heeft u nog andere op/aanmerkingen die voor de gehele vragenlijst geldt?

.....
.....

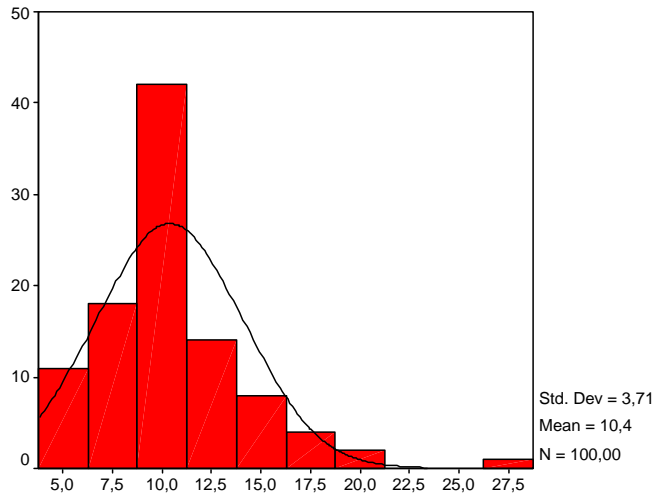
BIJLAGE III
Normale-verdelingen van de hechting en schaamte scores

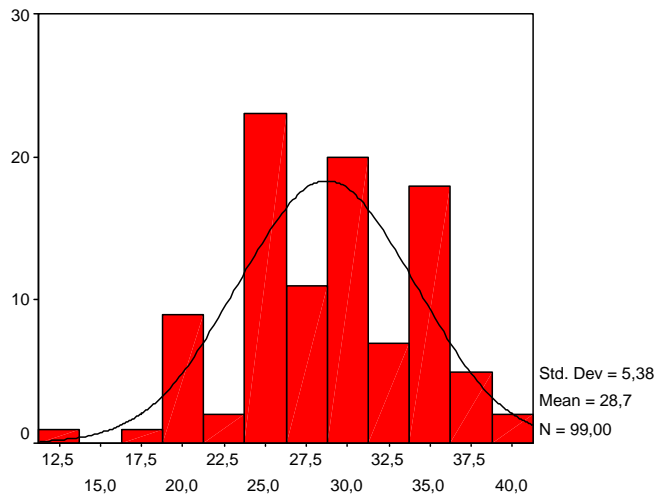
Vermijdende hechtingsstijl

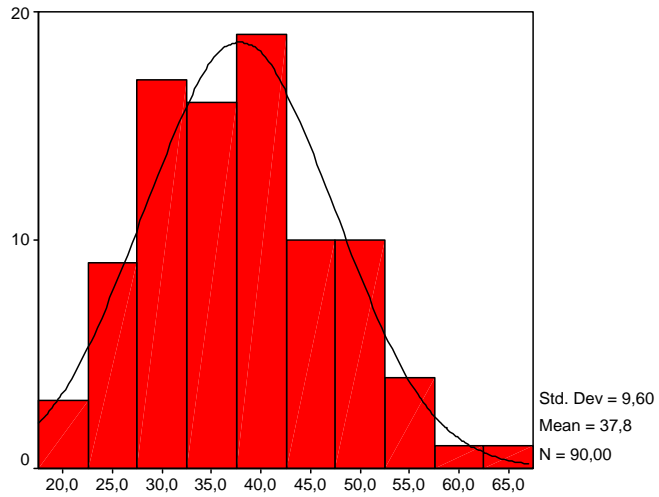
Gepreoccupeerde hechtingsstijl

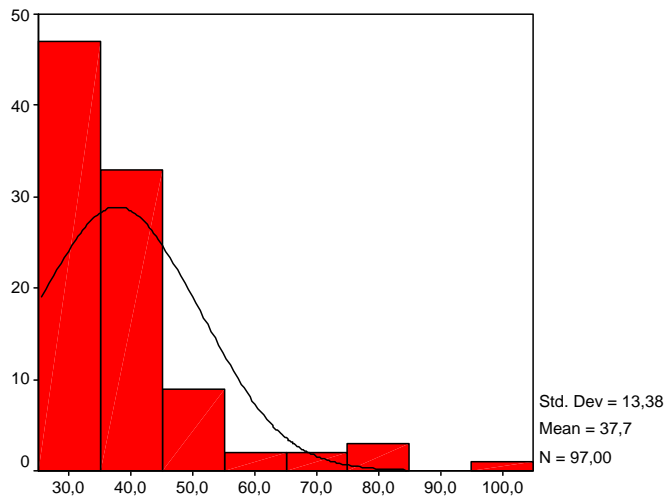
Angstige hechtingsstijl

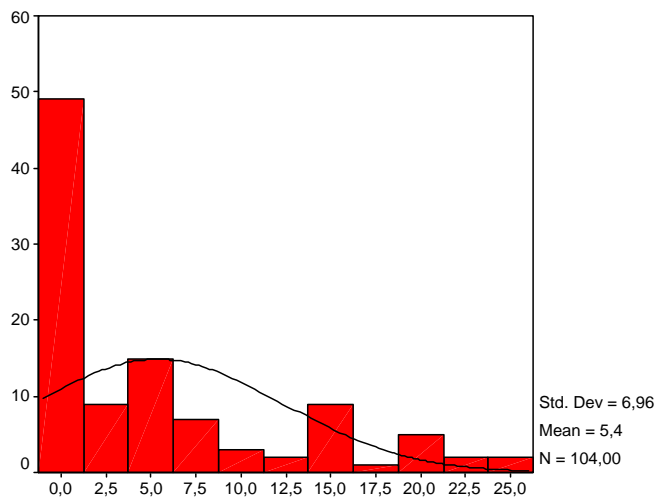
Zekere hechtingsstijl

TOSCA score

ESS score

VAG score